

מאתיים וחמישים שנות עברית חדשה

עורך

חיים א' כהן

האקדמיה ללשון העברית

תוכן העניינים

ה	עם הספר
ט	דברי מבוא
העברית החדשה בראשיתה ובהתגבשותה	
3	עוזי אורנן מתי נולדה העברית החדשה?
17	משה אזר "לשון עתיקה במציאות חדשה" – בחינה מחודשת
33	חיים א' כהן קביעות תקן בלשון – חדשים גם ישנים
55	מרדכי מישור מאה שנה לכתיב ה"יליני"
לשונות סופרים	
ברכה דלמצקי-	
פישלר	
65	שלושה מטביעין זה על גב זה: בין מובאה לבכואה בלשון מאפו, מנדלי והזוז
105	יוחנן ברויאר חילופי סגנון בכתיבתו של עגנון על פי "תמול שלשום"
מציאות לשונית – עבר והווה	
143	יעל רשף המשכיות מול שינוי בהתגבשותה של העברית הבינונית: עיון במצבה של מערכת הפועל בראשית תקופת המנדט
אורה (רודריג)	
177	שורצולד התפתחויות מורפולוגיות בעברית סמני השיח בעברית של ימינו – מבט סינכרוני
211	זהר לבנת ודיאכרוני
אסתר בורוכובסקי-	
229	בר אבא תיאור העברית המדוברת – הרהורים, שאלות והצעות

המשכיות מול שינוי בהתגבשותה של העברית הבינונית עיון במצבה של מערכת הפועל בראשית תקופת המנדט

יעל רשף

1. מבוא

העברית הייתה רכיב מכוון במפעל ההתיישבות הלאומית היהודית בארץ ישראל החל בראשיתו, אך שנים לא מעטות חלפו עד שרכשה לה מעמד של ממש בחיי המעשה. במהלך תקופות העלייה הראשונה והשנייה נוצרו מאחזיה הראשונים, תחילה בבתי הספר ומאוחר יותר גם במסגרות חברתיות וציבוריות אחרות, אך ללשון המסגרת של חיי היישוב הפכה העברית רק לאחר מלחמת העולם הראשונה. המעמד של שפה רשמית שהוענק לה בידי שלטונות המנדט הבריטי סימן את ההכרה בהתפתחות זו, ובד בבד הקל על המשך התפתחותה של השפה ותרם תרומה מכרעת להתבססותה בקרב האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל.¹

עד היום עסק המחקר בעיקר בתהליכים ההיסטוריים והחברתיים שאפשרו לעברית להפוך ללשונו העיקרית של היישוב. לעומת זאת הוקדשה תשומת לב מועטה לשאלת התשתית הלשונית שאפשרה את השלמתם של התהליכים הללו. חקר הרובד המוקדם של העברית החדשה התמקד ברובו בלשון הספרותית, שהתפתחה במסלול נפרד, מנותק במידה רבה מן הכיוון שהתפתחה בו העברית השימושית.² מכיוון שכך אין במחקר הקיים כדי ללמד על צמיחתה של העברית השימושית, בדיבור ובכתב.

מטרתו של מאמר זה לפתוח צוהר אל טיבה של העברית השימושית ואל דרכי מימושה בקהילה הלשונית הצעירה באמצעות בחינת התכתובת השוטפת שניהלו

* תודתי לקרן הזיכרון לתרבות יהודית על תמיכתה במחקר זה.

1. ספרות המחקר בנושאים אלו נרחבת מאוד. ראו למשל אורנן, תשמ"ו; אפרתי, תשס"ד; בקי, תשט"ז–תשי"ז; הרמתי, תשמ"ב; הרשב, 1990; כרמי, תשנ"ז; מורג, תש"ן; פרוכטמן ואלון, תשנ"ה.

2. ראו למשל אבן-זהר, תש"ס; שקד, תשמ"ז; בן-שחר, תשנ"ג.

אנשי המנגנון המנהלי של עיריית תל-אביב בראשית תקופת המנדט. קורפוס זה מספק תיעוד של אחד מתחומי החיים הראשונים שהחלו להתנהל באופן בלעדי בעברית, ובחינתו מאפשרת גישה ישירה אל שימוש הלשון האותנטי של הכותבים, משום שלא עבר עריכה והשתמר בנוסחו המקורי. מרכזיותה של תל-אביב במרקם החיים של היישוב אפשרה לאופציות הלשוניות שהיו דומיננטיות בה להשפיע על כיוון ההתפתחות של השפה, ואכן ניתן להצביע על המשכיות ועל מידה ניכרת של קרבה בין שימוש הלשון בקורפוס זה לבין העברית הבינונית³ של ימינו. לשון התכתובת המנהלית מסתמנת כאחד מן האפיקים שבהם ניתן לעקוב אחר תהליכי הסטנדרטיזציה של העברית החדשה.

בראשית הדברים (סעיף 2) יובהר כיצד מאפשרת ההתמקדות בקורפוס מעין זה לנטרל כמה מן הקשיים העקרוניים הכרוכים בניסיון לחקור את הרובד המוקדם בהתפתחותה של העברית החדשה. לעומת קורפוסים אחרים מספקת התכתובת המנהלית תיעוד לשימוש לשון ספונטני, לא מסוגנן, יש בו כדי להעיד על מעמדם הסינכרוני של קווי לשון בעברית בת הזמן. בהמשך המאמר יודגם עיקרון זה באמצעות התמקדות במערכת הפועל ועיון פרטני בהיבטיה המורפולוגיים. הממצאים הטקסטואליים ישמשו בסיס לבחינת מידת היציבות שהגיעו אליה תחומי הלשון השונים בעת שהחלה העברית לראשונה לשמש באופן נרחב בקהילה הלשונית, ויבהירו כי בראשית תקופת המנדט כבר הייתה היערכותה הבסיסית מגובשת למדי בתחומים מסוימים. יציבות חלקית זו אפשרה את השימוש השוטף בה לצורכי יום-יום והייתה בסיס להמשך עיצובה בעקבות השימוש האינטנסיבי בה משנות העשרים ואילך.

2. מאפייני התכתובת המנהלית

אחד הקשיים העיקריים בתיאורה של העברית החדשה בראשית ימיה הוא הגיוון וחוסר האחידות ששררו בה בתקופה זו. הן קהילת הדוברים הן המערכת הלשונית היו נתונות לתהליכי שינוי, צמיחה והתרחבות, וכלל האופציות הלשוניות שנוצרו בעברית לכל תקופותיה עדיין היו בגדר רכיבים פעילים, העשויים להשתלב – בצד רכיבי לשון חדשים – בהרגלי הלשון הנקבעים והולכים. כלשון שאינה שפת אם לרוב המכריע של דובריה הושפעה העברית ממגוון של לשונות סובסטרט, ומידת השליטה בה לא הייתה אחידה. גם גורמים כמו עומק ההיכרות עם לשון המקורות,

3. מונח זה טבעו חיים רבין (תשי"ח).

הנטייה להגבהה לשונית ולסלסול דרכי ההבעה ומידת מחויבותם של הדוברים לעברית השפיעו על בחירותיהם הלשוניות. מכיוון שכך מצוי במקורות הכתובים מן התקופה גיוון עצום. ניתן למצוא בהם לשון נמלצת ולשון ארכאית בצד שימוש לשון ענייני ומודרני, ידיעת עברית טובה בצד חוסר שליטה בשפה, מגוון גדול של סגנונות ושל תופעות לשון וייחודי לשון מסוגים שונים.

על רקע גיוון עצום זה מתבלטת האחידות הסגנונית היחסית של לשון התכתובת המנהלית בעיריית תל-אביב. אף כי רמת ידיעת העברית בקרב אנשי מנגנון זה לא הייתה אחידה, וניכר כי מקצתם התבטאו בעברית בחופשיות גדולה מזו של אחרים, באופן עקרוני נקטו כולם דפוס סגנוני אחד. התכתובת השוטפת שניהלו לצורך מילוי תפקידם צייתה לדגם כתיבה אחיד, בעל נוסחאות פתיחה וסיום קבועות, מבנה לוגי ודרכי ניסוח תמציתיות, בהירות וענייניות. מהותו של דפוס סגנוני זה תודגם באמצעות הצגת מכתב תלונה שנשלח אל העירייה בשנת 1925 ותשובת העירייה עליו:⁴

מכתב התלונה

אל
 כבוד עיריית תל-אביב
 "מחלקה המאור".

הראשי
 אנחנו בעלי הבתים מרחוב אהל-משה מבקשים את
 כבודם לסדר לנו את המאור החשמלי. עמודים העמידו
 לנו עוד לפני יום הפורים העבר. ועד עכשיו לא מאירים
 אתם. כבר נמאסת לנו חשכת מצרים. התנועה ברחוב
 גדולה מאד, ומפני החשך יש סכנה. כתבנו ובקשנו כמה
 פעמים ולא ענונו. מחכים אנחנו לתשובתכם שתמלאו
 בקרוב את דרישתינו.

בשם בעלי הבתים מרחוב הראשי אוהל-משה,
 מנחם בן צבי הלוי סגל

4. ככל המובאות, כאן ובהמשך המאמר, נשמרו הכתיב והפיסוק המקוריים.

תשובת העירייה

עיריית תל-אביב
ג חשון תרפ"ו 21.10.25

לכבוד
האדון מנחם בן צבי הלוי סגל,
"אהל-משה"

הנדון: הארת רחוב "אהל-משה"

א.נ.
בתשובה למכתבו מיום 14/10 בדבר הנ"ל הננו מתכבדים
להודיעו, שנתנה פקודה נמרצה לחברת החשמל לשים את
הפנסים הדרושים בהקדם האפשרי.

בכבוד רב,
י' רוקח
מנהל המחלקה לעבודות צבוריות

בעוד אופן ניסוחו של מכתב התלונה מעיד בבירור על מועד כתיבתו, במכתב התשובה של העירייה ניתן לזהות – על אף השינויים הגדולים שחלו בעברית מאז חובר – את גרעינו של הסגנון המנהלי הנוהג בה גם היום. יתרה מזו, בעוד במכתבים שנשלחו אל העירייה משתקף סגנונו האישי של כל כותב וכותב – ענייני, מליצי, אירוני, ביקורתי, עילג ועוד⁵ – בתכתובת הפנימית והחיצונית של אנשי מנגנון העירייה יש אחדות סגנונית מרובה; בניהול הפעילות המוניציפלית השוטפת צייתו כולם למודל סגנוני אחיד, שהושפע רק במידה מתונה מן ההבדלים ביניהם במידת ידיעת העברית. ניתן לייחס אחדות יחסית זו של לשון התכתובת המנהלית לשני גורמים עיקריים: 1. התכתובת השוטפת שבאמצעותה נוהלה הפעילות המוניציפלית היום-יומית נחשבה טריוויאלית. לא היה לה כל ערך אידאולוגי או תרבותי, והיא נועדה להשיג מטרות מעשיות וקונקרטריות, כמו תיקון פנסי חשמל, הנחת צינורות כיוב, פינוי זבל, סילוק מפגעים, כינוס ישיבות, הסדרת ענייני כספים וכדומה. מכיוון שכך נעדרים

5. ראו דוגמאות במבחר הטקסטים מן התכתובת הנכנסת המובאים בנספח.

ממנה הפתוס וההגבהה הסגנונית שאפיינו לא רק את הלשון הספרותית בת הזמן, אלא כל שימוש לשון שהוקנתה בו חשיבות גם לאופן ניסוחם של הדברים ולא רק לתוכנם. גיוון סגנוני מצוי אצל פקידי העירייה בטקסטים לא מנהליים, כגון כרוזי תעמולה, נאומים, מכתבים אישיים וכדומה,⁶ אך כאשר עסקו בעבודה המנהלית השוטפת לא הייתה דעתם נתונה לשיקולי סגנון, אלא לבהירות הניסוח. כתיבתם התבססה על שגרת לשון אחידה ומשותפת, שהקלה על זרימת המידע בתוך מנגנון העירייה.

2. ידיעת עברית הייתה תנאי הכרחי לקבלת משרה במנגנון העירייה, וכל המועסקים בו נחשבו ליודעי עברית במידה סבירה על פי אמות המידה של בני דורם. לפיכך מועטות בקורפוס התופעות שלא היו חלק משגרת הלשון של התקופה אלא שיקפו היכרות מוגבלת עם השפה. ההיתקלות התכופה בתופעות לשון מעין אלה הייתה חלק מן המציאות הלשונית בראשית ימיה של העברית החדשה, משום שגם אנשים שידיעותיהם בעברית היו מעטות מאוד נזקקו לה בחיי היום-יום שלהם, אם מתוך מניעים אידאולוגיים⁷ אם מתוך הכרח.⁸ נוכחותן היא אחד הגורמים לחוסר האחידות הרב המתגלה במכלול הטקסטים מן התקופה. עם זאת, רבות מתופעות הלשון הללו זוהו גם בידי בני התקופה עצמם כסימן לחוסר שליטה בעברית והיו בעיניהם מסומנות וחריגות. הגבלת הקורפוס ללשונם של פקידי העירייה⁹ מבטיחה כי תיבחן לשונו של פלח אוכלוסייה שנחשב ליודע עברית, וממילא היא גוררת עמה ניפוי של תופעות לשון רבות שאינן מייצגות את מצבה של העברית בתקופה זו אלא נובעות מאי היכרות מספקת עמה. אף כי גם בתוך תחומי הקורפוס יש, כאמור, הבדלים במידת ידיעת העברית של הכותבים, הבדלים אלו מתונים למדי. אין הם משתרעים על פני המגוון העצום של תופעות הלשון המצוי בתכתובת הנכנסת, אלא הם מצטמצמים למספר קטן וקבוע למדי של תופעות, שתפוצתן בקורפוס מוגבלת.

האחידות המרובה המצויה בתכתובת המנהלית השוטפת של עיריית תל-אביב מפתיעה למדי לנוכח הגיוון העצום המאפיין את מכלול הטקסטים – הספרותיים והלא-ספרותיים – שבהם מתועדת העברית בת הזמן. אחידות זו נובעת רק בחלקה

6. עניין זה נידון במפורט במאמריהן של ע' הלמן וי' רשף, "קול העיר העברית לתושביה": מודעות עירוניות בתל-אביב המנדטורית", ישראל 11 (2007), עמ' 61–89; Y. Reshef and A. Helman, "Instructing or Recruiting? Language and Style in 1920s and 1930s Tel Aviv Municipal Posters", *Jewish Studies Quarterly* (forthcoming).
7. ראו בעניין זה למשל הרשב, 1990, עמ' 31–37.
8. למשל, סירובה של עיריית תל-אביב לקבל מכתבים שאינם כתובים עברית אילץ תושבים שלא שלטו בעברית לנהל את התכתובתם עמה בשפה זו. ראו הלמן, 2002, עמ' 371.
9. ראו במפורט סעיף 3 להלן.

ממימושם הישיר של כללים מפורשים, שהכותבים יכלו ללמדם באופן מסודר במהלך רכישת השפה. יש תחומים שבהם מאפשר הדקדוק העברי שתי חלופות או יותר, והכרעתה של העברית החדשה לטובת אחת מהן לא התבססה על הכוונה מסודרת, אלא נוצרה באופן ספונטני מתוך עצם השימוש בלשון. בתחומים אחרים, ובראשם תחביר המשפט והטקסט, לא נוסחו מעולם כללים מפורשים, והרגלי השימוש בלשון נשענים על תחושת הלשון האינטואיטיבית שהתפתחה אצל יודעי העברית מתוך ההיחשפות לטקסטים. ניתוחה הלשוני של התכתובת המנהלית מאפשר לבחון את תופעות הלשון הללו, לתאר את טיבו של שימוש לשון ספונטני זה במהלך התבססותה של העברית בקהילה הלשונית ולחשוף את מידת הגיבוש שנוצר עד תקופה זו בתחומי הלשון השונים.

3. תיחום קורפוס המחקר

העמדת קורפוס תקף מחייבת למקד את המחקר מן הבחינה הכרונולוגית בשנות העשרים המוקדמות, לאחר הענקת המעמד המוניציפלי האוטונומי לתל-אביב בשנת 1921. אירוע זה הוביל לשינוי מהותי בהיקף התכתובת המנהלית בעברית ובטיב שימורה. אמנם כראוי למעמדה כ"עיר העברית הראשונה" ניהלו ענייניה של תל-אביב מלכתחילה בעברית, אך בשנותיה הראשונות הופקדה פעילות זו "בידי חברים שעשו את העבודה בהתנדבות ולסירוגין"¹⁰ והחל ב-1914 גם בידי מזכיר אחד שהועסק במשרה חלקית.¹¹ בשל מספר האנשים הקטן שהיה מעורב בתקופה זו בניהול ענייני העיר יכלה מרבית התקשורת ביניהם להתנהל פנים אל פנים, והתכתובת המועטה שנזקקו לה שיקפה את שימושי הלשון האינדיבידואליים של חבורת אנשים מצומצמת. מנגנון מנהלי של ממש החל לצמוח בתל-אביב רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, ובעיקר מ-1920 ואילך. מספר העובדים המועסקים בשכר גדל בהתמדה, הוקמו מחלקות מקצועיות שהופקדו על תחומים נבדלים של הפעילות המוניציפלית השוטפת, ומשרדיהן פוזרו בכמה בניינים בעיר. בתנאים החדשים החלה פעילות העירייה להתנהל ברובה בכתב, וחלה התרחבות עצומה בהיקף התכתובת המנהלית שהפיקו אנשיה. הפקדת המזכירות הכללית ב-1921 על ריכוזה של תכתובת זו, רישומה ותיקוף בארכיון¹² אפשרה את שימורו של תיעוד מסודר, נרחב ורצוף של פעילות מנהלית יום-יומית בעברית מאז שנות העשרים ועד ימינו.

10. סמילנסקי, תרצ"ו, עמ' 436.

11. שם, עמ' 436, 458.

12. שם, עמ' 436.

קורפוס המחקר משקף את חמש השנים הראשונות לפעילותה של העירייה (1921–1926), תקופה שהמסמכים הנוגעים לה שמורים בחטיבה נפרדת בארכיון העירייה. מכלל המסמכים שנשתמרו מתקופה זו תוחם לצורכי המחקר קורפוס מייצג, המונה למעלה מ-300 טקסטים ויותר מ-18,000 מילים. הטקסטים נאספו מתיקים העוסקים במגוון תחומים שהיו בטיפול השוטף של העירייה, מתוך התמקדות באותם נושאים שלא היו טעונים מבחינה אידאולוגית, ועל כן הטיפול בהם נחשב טריוויאלי ונותר ממוקד במישור הענייני. לפיכך הועדפו תחומים כמו תאורה, אספקת מים, ביוב, תברואה, בריאות, תחבורה, פיקוח על המחירים, רישיונות ופעילויות תרבות על פני תחומים כמו חינוך, השלטת העברית, תלונות או יישוב סכסוכים, שבהם סגנון הכתיבה נטה להיות רגשני וטעון הרבה יותר.

בקורפוס מייצגת התכתובת של מחלקות העירייה השונות, והוא מקיף את מגוון סוגי האינטראקציה הכתובה שקיימו פקידי מנגנון העירייה לצורכי עבודתם השוטפת. נכללו בו טקסטים של שכבת העובדים המנהליים בלבד ולא של עובדי עירייה אחרים (שוטרים, מצילים, עובדים סניטריים ועוד), שלא היו בקיאים כולם בלשון המנהלית והסתמכו על מגוון של דרכי ביטוי. לשונם של הפקידים, לעומת זאת, קיבלה ייצוג מלא בקורפוס באמצעות הכללתם של טקסטים הן מן התכתובת החיצונית, שנועדה אל גורמים מחוץ לעירייה, הן מן התכתובת הפנימית. זו כוללת לא רק מכתבים ותזכירים פנימיים אלא גם חוזרים, הוראות ביצוע, הערות בשולי מכתבים ועוד. מן הבחינה הטכנית התכתובת החיצונית מודפסת כולה, ואילו התכתובת הפנימית התנהלה ברובה בכתב יד ורק מקצתה מודפסת. לא הוכנסו אל הקורפוס פרוטוקולים, המעמידים קטגוריה לעצמה משום שיש בהם ייצוג כתוב של אינטראקציה שהתנהלה במקורה בעל פה. אל הבדיקה השיטתית של הקורפוס נוספה קריאה שוטפת של מאות טקסטים נוספים מן המחצית הראשונה של המאה העשרים, שנועדה לספק פרספקטיבה על טיב העברית הכתובה בתקופה הנחקרת בכלל המערכת הלשונית.

אחד ממאפייניו של הקורפוס הוא העובדה כי רק בחלק מן המקרים ידועה זהותו של הכותב. רבים מן המכתבים המודפסים לא נוסחו בידי האדם החתום עליהם אלא בידי אחד הכפופים לו, ובתזכירים הפנימיים אמנם בדרך כלל מצוין שם הכותב, אך לפעמים מופיע בהם רק שם המחלקה שאליה השתייך. בדיקת הטקסטים שניתן היה לזהות בוודאות את מחבריהם העלתה כי עובדה זו יש לה חשיבות מועטה. בניגוד לקורפוסים אחרים מן התקופה – שבהם יש משקל רב לסגנונו האישי של הכותב¹³ – בלשון התכתובת המנהלית היו מרבית שימושי הלשון משותפים לכלל

13. ראו ההבדלים בסגנונם של המכתבים המובאים בנספח.

הכותבים, והם מסימני לשון התקופה. המקומות המעטים שבהם משקלו של הגורם האישי נראה מכריע נוגעים בעיקר למידת השליטה בעברית, והם צוינו במפורש בסקירה שלהלן.

4. תיחום נושא המחקר

מחקר זה מתמקד במערכת הפועל, שהיא מעמודי התווך של המערכת הלשונית ושאליה מתנקז מגוון של תופעות מתחומי לשון שונים. בשלב הראשון נרשמו כל צורות הפועל שהופיעו בקורפוס במאגר נתונים ונותחו ניתוח מורפולוגי. כמו כן נרשמו הערות הנוגעות להיבטים תחביריים, סמנטיים ולקסיקליים של שימושן. מספר הצורות הכולל במאגר זה הוא 2,253. בנוסף נרשמו גם צורות בינוני תוארי, במקרים שהייתה בכך תרומה לתיאורו המורפולוגי של הקורפוס. כמחצית מצורות הפועל בקורפוס הן בגזרת השלמים, והשאר מן הגזרות העלולות. בטבלה שלהלן מובאת התפלגותן על פי בניין, זמן וגוף בסדר תפוצה יורד. התפלגות זו חושבה על פי מספר היקרויותיהן הכולל של הצורות בטקסטים (מילות תמנית). בטור הבניין מובא בסוגריים גם חישוב חלקו של כל בניין במניין הערכים הלקסיקליים (מילות תבנית):

גוף	זמן	בניין
44.4% נסתר/ת	34.8% מקור	קל 35.4% (31.9%)
22.6% מדברים	29.9% בינוני	הפעיל 22.9% (20.8%)
17.7% נסתרים/ות	18.4% עבר	פיעל 18.9% (12.6%)
8.0% מדבר	16.9% עתיד	התפעל 9.6% (11.1%)
4.6% סתמי	---	נפעל 7.9% (12.0%)
2.7% נוכחים/ות		פועל 2.7% (4.1%)
---		הופעל 2.6% (7.5%)

* במניין הצורות של בניין קל נכללו 2.5% היקרויות של צורות בינוני פעול. במניין הצורות של בניין התפעל נכללו 0.7% היקרויות של צורות נתפעל. במניין צורות הנסתר/ת נכללו גם היקרויותיהן של צורות הגוף השלישי כפנייה של כבוד לנוכח.

מיקודה של הסקירה במישור המורפולוגי משקף את מעמדה של המורפולוגיה כתחום הלשון היציב ביותר, שתהליכי הגיבוש של המערכת הלשונית מסתמנים בו בשל כך בכירור. אף כי בכל תחומי הלשון ניתן להבחין בקורפוס בממדים של גיבוש מול ממדים של חוסר יציבות, העיון בתופעות המורפולוגיות מבליט באופן מיוחד

את הגורמים לפערים בקצב ההתייצבות של תופעות לשון. בשל אופייה המערכתית של המורפולוגיה ניתן לבחון בה בלא קושי ניכר גם את היקף השינוי שחל בדרכי שימוש הלשון מאז התקופה הנחקרת ועד היום.

הממצאים בקורפוס המחקר מצביעים בכללם על המשכיות ועל קרבה ניכרת בין מצב הלשון המשתקף בקורפוס לבין העברית הבינונית כפי שהיא מוכרת לנו היום. אמנם בתקופה הנחקרת הייתה לשון התכתובת המנהלית רק אפשרות אחת מתוך מגוון גדול של אפשרויות שהתחרו זו בזו בתוך מצב לשון מורכב ובלתי אחיד, אך במהלך הזמן גברו הרגלי הלשון המשתקפים בה, וניכר כי מסלול ההתפתחות של הסטנדרט הלשוני החדש השתלשל מהם. במילים אחרות, כבר בראשית שנות העשרים מתגלים בלשון התכתובת המנהלית ניצני ההתפתחות העתידית של העברית הבינונית. בהמשך למחקרים קודמים, שהראו כי מקורו של סטנדרט זה (עם כל הבעייתיות בהגדרתו גם היום) לא היה בלשון הספרותית,¹⁴ עיוננו העלה שהלשון המנהלית הייתה בפירוש אחד מן האפיקים שבהם התפתח.¹⁵

5. גילויים של גיבוש בקורפוס התכתובת המנהלית

היבטי הגיבוש המתגלים בקורפוס נובעים במידה רבה מכך שרבים מן הגורמים שעמדו ברקע חוסר האחידות המצוי במכלול הטקסטים מן התקופה הנחקרת לא באו בו לידי ביטוי. אחד מן הגורמים הללו הוא, כאמור, העובדה שבתקופה זו כתבו עברית גם אנשים ששלטו בה באופן חלקי בלבד, ובטקסטים שחיברו שכיחה היקרותן של צורות משובשות, החורגות מכללי הדקדוק העברי. תופעה זו אופיינית במיוחד למכתבים, ליומנים ולטקסטים אחרים שחיברו דוברים מן השורה, שהכתיבה לא הייתה מקצועם, אך היא מצויה בהיקף מסוים גם בקרב עיתונאים, מורים וסופרים.¹⁶ גורם משמעותי אחר היה ההיכרות המעמיקה עם לשון המקורות והפתיחות המרובה כלפיה, שאפשרו לאותם כותבים שידעו עברית היטב לשאול ממנה בחופשיות קווי לשון ולממש את כלל דרכי התצורה המצויות בה. גורם זה הוביל לייצוגן של קטגוריות מורפולוגיות שכבר לא היו חלק מן המערכת הלשונית הסינכרונית אלא זוהו במובהק עם רובדי הלשון הקלאסיים, כגון צורות ויקטול,

14. ראו המחקרים שצינו בהערה 2 לעיל.

15. לדיון באפיקים אחרים העשויים ללמד על מסלול ההתפתחות של העברית השימושית ראו מאמריו של גלינרט (1988, תשמ"ט, תשנ"א).

16. מתקני הלשון של התקופה הרבו להצביע על שימושי לשון משובשים מעין אלה בטקסטים בני זמנם שפורסמו בדפוס.

המקור המוחלט, הקהורטטיב, היוסיב ודומיהן של לשון המקרא, או מצינו, קורין, ליתן, היה מהלך ודומיהן של לשון חז"ל.¹⁷ תופעה זו הייתה אופיינית במיוחד ללשון הספרותית, אך היא מתגלה בהיקף לא קטן גם בטקסטים לא ספרותיים.¹⁸ גיוון צורני שמקורו בשני הגורמים הללו נעדר מן הקורפוס כמעט כליל, וצורות הפועל המשמשות בו תואמות בכללן את דרכי התצורה שהתקבלו כתשתית מערכת הפועל בעברית הבינונית. סקירת הצורות המשובשות (סעיף 5.1) וטיבן של תופעות הגיוון הצורני (סעיף 5.2) תבהיר את מידת היציבות הרבה המתגלה בקורפוס בתחום המורפולוגיה של הפועל.

5.1 תפוצתן של צורות משובשות ושל חריגות מכללי הדקדוק העברי
 בקורפוס המחקר נרשם רק מספר קטן מאוד של צורות משובשות, שיש בהן חריגה מכללי הדקדוק העברי. מרביתן אינן נובעות מחוסר ידיעת הלשון, אלא יש לראותן כטעויות במישור הביצוע. מספרן הקטן מעיד על הידיעה הטובה יחסית של העברית בקרב אנשי המנגנון המנהלי של עיריית תל-אביב. גם אלו מהם ששליטתם בעברית הייתה בבירור פחותה מזו של עמיתיהם היו בקיאים בכללי המורפולוגיה העברית. קשיי הביטוי שלהם מתגלים בעיקר במישור התחבירי, ופרט לחריגים מעטים הם לא התקשו ליצור את צורות הפועל הצפויות בכל הקשר נתון. אלו הצורות שנרשמו בקטגוריה זו:

א. חילופים בין גזרות ומשקלים: הננו מעיזים לעמוד על דרישתנו להחיש את סדור עבודה זו (20.4.1926); הריני פונה אל כב' בבקשה למלאות את בקשתם (9.9.1925, וכן 14.4.1925, 14.5.1926, בצד 4 היקרויות של למלא); נודיעכם [על] [דבר] מספר העמוד שנבחר בשביל מנורת לילה (19.12.1924). החילוף בין הקצה להקציע, שהיה אופייני לרובד המוקדם של העברית החדשה,¹⁹ הופיע בקורפוס פעם אחת: הננו חושבים שתהיה אולי אפשרות להקציע שם מקום לחן (25.12.1924).²⁰

ב. כתיב המשקף אופן הגייה: שתי צורות העשויות להעיד על הגיית o כ-a בהשפעת לשון סובסטרט הן עד עכשיו הפקודה לא הציאו לפעל (29.7.1924); אי האפשרות בחום של עכשיו שישבו ששה אנשים מכל צד באוטובוס אשר באמת אפשר להשיב בו

17. לדיון בתופעה זו ולהדגמתה ראו למשל בן-שחר, 1996, עמ' 127-133; רשף, תשס"א.
 18. נוכחותה בטקסט לא ספרותי מודגמת במכתב של גדוד מגני השפה המובא בנספח (טקסט ז).
 19. ראו המובאות במילון אבן-שושן, תל-אביב תש"ס, ערך "קציע" (עמ' 1631).
 20. דוגמאות רבות לשימוש בהקציע תמורת הקצה מצויות בארכיון העירייה במכתבים הנכנסים.

באופן פחות או יותר מרווח רק 5 אנשים מכל צד (30.7.1923). אופן הגייה מקובל משתקף כפי הנראה גם בהקשר ה' גורדון [...] מבקש [...] לסדר שיה לכל הפחות פנס אחד מואר (ינואר 1925). תפוצתה המזערית של תופעה זו בקורפוס מבדילה אותו בבירור מן המכתבים הנכנסים, שבהם שכיחה היקרותן של צורות שכתובן משקף את אופן הגייתן בניגוד לכתוב התקני.²¹

ג. צורת פועל מורכבת תמורת צורת פועל פשוטה: הנסיון הראה שמספר הנוסעים לשפת הים בתקופה זו היה קטן ומפני כך היו נאלצים הנהגים להפסיק את השרות הזו (26.4.1926).

ד. חריגה מכללי ההתאם: מרבית הדוגמאות שנרשמו בקטגוריה זו אינן משקפות קושי בדיעת הלשון, אלא מקורן בגורמים מקומיים, שהיו עשויים להוביל למימושים דומים גם אצל דוברים ילידיים ששליטתם בשפה מלאה. גורמים אלה הם: (א) התאמת הפועל לשם החוצץ בינו לבין הנושא: דומנו שרק החזרת החק הזה לחיים יאפשר הצלחה (14.8.1924); הנני מתכבד להודיעו שסודר השרויות הצבוריות בשכונת נוה-שאנן לא יכלה לצאת לפעל (31.7.1924); התנועה דרך המעבר הצר הזה נהיה מיום ליום למקור יותר גדול של סכנה (26.1.1925). (ב) התאמת האוגד לחלק הייחוד שקדם לו במקום לנושא המשפט שאחריו: כל העברת רשיון לאחרים לא תהיה לו שום ערך חוקי (מודעה עירונית, 26.4.1926). (ג) התאמת הפועל לאחד מאיבריו של נושא כולל: סודר היום נקוי ודיזינפיקטיה כללית בשוק עדן (7.5.1923); שום נקויים לא יעזרו אם לא תסודר קנליזציה ורצפת בטון (11.2.1926); כבר היה משפט ופסק דין בענין זה (7.11.1923); אם השלחן או המכונה עומדת במרחק הדרוש מהמדרכה (11.4.1923). (ד) משפטי קיום, שצורת הפועל קודמת בהם לנושא והם מועדים לבעיות של התאם:²² היה אמנם מקדם קצת רשלנות מצד הקבלנים של נקוי הרחובות (7.4.1926).

רק במקומות ספורים שיקפה החריגה מכללי ההתאם קושי ממשי במימוש כללי הדקדוק העברי. מקרה אחד היה הופעת שם עצם נטול סימני נקבה בלויית צורת פועל בזכר: למרות זה שמקום [!] הנ"ל נמצא הבאר של העיריה (29.7.1924). מקרה אחר היה הופעת צורת ריבוי זכר תמורת נקבה בהקשר המעיד – הן בשל ניסוחו הן בשל זהות מחברו – על קושי במימוש כללי הדקדוק העברי: הדרשות שלנו ביחס

21. ראו למשל הדוגמאות לתופעה זו במכתב ד בנספח. במכתב ה בנספח בא ריכוז של דוגמאות למילים מחלקי דיבור שונים שאיותן משקף אופן הגייה המושפע מן הסובסטרט.

22. הנקין, תשנ"ד; ברמן, תשנ"ג, עמ' 14-16.

אליהם להבא דלקמן [...] ב) שהעגלות הזבל יהיו מכוסים (24.8.1924). במקרה שלישי תפס הכותב בעקיבות את המילה חנות כמילה ממיין זכר: בקרתי את חנות המכלת שנפתח ברחוב אלנבי [...] החנות נמצא בחלק השני של הבית. החנות הוא נקי מאד [...] החנות די גדול במובן החוקי (30.10.1922). הבדל קבוע מהרגלי הלשון בימינו נרשם במילה שרות. זו נתפסה בעברית של שנות העשרים כמילה ממיין נקבה,²³ ועל סמך זאת נקבע מינה של צורת הפועל שהצטרפה אליה: מיד אחרי תקון הכביש של רח' אלנבי תסודר שנית השרות לשפת הים (26.4.1926); אני מציע שהשרות הזאת תסודר ברג"י של העיריה (18.3.1926).

ה. בעיות ברצף זמני הפועל: אסירי תודה נהיה איפוא לכב" אם תתוקן הודעה זו, ולהודיע שכתבת המשרד הנ"ל היא [...] (25.1.1926); תפקיד הרופא צריך להיות לא רק שליחת שוטר מתחלה מפניו אלא גם להגיש רפורט למפקד המשטרה (21.10.1926).

ו. צורות משוכשות הנובעות כפי הנראה משגיאות כתיב או מטעויות הדפסה: עירית תל-אביב מודיע (מודעות עירוניות, 2.5.1926, 30.4.1926); אני מודע לכב' שהדבר הזה צריך להפסק (9.12.1925); באופן כזה תקטן הסכנה בשביל התנועה וחלוקתה תהי יותר קלה (4.1.1926);²⁴ אם במשך 20 יום נתקבלות תעודות רופא למספר כזה של שוטרים – המצב מעורר דאגה (21.10.1926).²⁵

היקפן המצומצם של קטגוריות אלו בקורפוס מעיד כי בראשית שנות העשרים של המאה העשרים הייתה שכבת יודעי העברית בארץ ישראל נרחבת דייה כדי לאפשר את הקמתו של מנגנון מנהלי שאנשיו בקיאים היטב בשפה ובכלליה. מידת ידיעת העברית המשתקפת בקורפוס מבהירה שיש בו עדות למצאי הצורות שהיה פעיל בעברית השימושית של ראשית שנות העשרים בקרב שכבת יודעי העברית בארץ ישראל.

5.2 גיוון צורני

הגיוון הצורני בקורפוס מצומצם בהיקפו. מספרם של ייחודי התצורה זניח, ובמרבית הקטגוריות המורפולוגיות מתממשת בו דרך תצורה אחת בלבד. בניגוד למצוי בלשון

23. השווא בינרי, תשכ"ה, עמ' 589–590; אפשטיין, תש"ז, עמ' 85–87.

24. סביר לתלות צורה זו בהשמטת הה"א הסופית בטעות יותר מאשר לראות בה מימוש (יחיד בקורפוס) של הצורה המקוצרת המקראית.

25. במקרה זה מקורה של הנו"ן הוא בכירור טעות דפוס, הנובעת מן הסמיכות בינה לבין המ"ם במקלדת מכונת הכתיבה.

הספרותית של התקופה, דרכי התצורה הללו נתפסות ברובן ניטרליות וצפויות בעיני קורא בן ימינו, ואינן כוללות צורות ארכאיות ומסומנות. כפלי התצורה המעטים המצויים בקורפוס שמרו ברובם על חיותם בעברית הכתובה עד היום, ותופעות הלשון שיש להעיר עליהן מעטות.

א. תקטולנה-תקטלו

בקורפוס מועדפות הצורות המובחנות מטיפוס תקטולנה. מ-18 הצורות הרלוונטיות שהופיעו בו (17 צורות עתיד נסתרות וצורת עתיד אחת בגוף הנוכחות) 14 הן צורות מובחנות. לדוגמה: עכשו יש תקוה, שיהיה תקציב והתחנות **תסודרנה** (7.2.1926); ביום השני 3 למאי ש"ז **תפתחנה** המחלקות לגברים וגברות של בתי הרחצה על שפת הים (מודעה עירונית, 2.5.1926); אנו מקבלים עלינו את ההוצאות היתרות **שתהיינה** לגדוד מגני השפה בקשר עם דחיה זו (1.1.1925). הצורות הלא-מובחנות התממשו בקורפוס 4 פעמים: ההצעות צריכות להיות מוגשות על סופס ההצעות ובתוך המעטפות המיוחדות **שיצורפו** לפרטי ההכרזה הנ"ל (1.9.1925); הסכמנו ש-2-3 משפחות **יסדרו** בית-כסא משותף (10.2.1926); עד כאן לא קבלתן אף חולה ישר מידינו ומקוים אנו, שאת שני החולים הנ"ל **תקבלו** בלי דחוי (7.12.1925); הדרישות שלנו ביחס אליהם להבא דלקמן [...] ב) שהעגלות הזבל יהיו **מכוסים** (24.8.1924). רק הדוגמה האחרונה עשויה לנבוע מקושי במימוש כללי ההתאם בשל ידיעת עברית מעטה יחסית.

ב. סיומת הנקבה בצורות הבינוני

הסדירות הנוהגת היום בסיומות הנקבה בבינוני (ת לעומת יה) אינה נובעת ישירות מן הדקדוק הקלאסי, אלא היא תוצאה של הסדרתה של סוגיה זו בראשית ימיה של העברית החדשה. בתחילה רבו החילופים בין יה ובין ת באותן קטגוריות עצמן, ונוהגי לשון קבועים השתרשו בשפה רק בהדרגה.²⁶ בתקופה הנחקרת עדיין היו שכיחות בכתיבה העברית הסיומות הלא-צפויות. להלן מבחר מצומצם ומקרי של דוגמאות ממגוון של טקסטים: והיא מחזקת שעון-

26. שוויון הערך בין הסיומות התבטא בספרי הדקדוק שליוו את ראשיתה של העברית החדשה. למשל ב"תלמוד לשון עברי" הנפוץ של י"ל בן-זאב (וילנה תרמ"ד) כלולות בלוחות הפעלים שבסוף הספר (עמ' 4-7) שתי הסיומות בבניינים הפעילים (פוקדה/פוקדת, נפקדה/נפקדת, מפקדה/מפקדת, מתפקדה/מתפקדת), ובבניינים הסבילים מופיעה הסיומת יה בלבד (מפוקדה, מופקדה). יצוין שבמקומות אחרים בלוחות הללו מצויה הצורה בסיומת יה בלבד (פוקדה - עמ' 1; שוכחה, נשכחה, משכחה - עמ' 8; משכחה, מושכחה, משתכחה - עמ' 9, וכן בהמשך).

מעורר גדול בין ידיה (ביסטריצקי, תרפ"ו [טקסט ספרותי שנכתב בארץ ישראל], עמ' 50); ראיתי, כי המלה 'קוֹן־קס' מטרדת את מנוחתו (שם, עמ' 57); ובכן אני מאחלה לך כל טוב (פוגל, תר"ץ [טקסט ספרותי שנכתב בחוץ לארץ], עמ' 374); ברצוני הטוב לא הייתי נותנה להם (שם, עמ' 186); כשישבו, אמרה כמתנצלה (שם, עמ' 107); שתיקתו של אורניק התחילה לבסוף מרגזת אותה (פוגל, תרפ"ח [טקסט ספרותי שנכתב בחוץ לארץ], עמ' קא); כל התמונה רוממה (טשרניחובסקי, תרפ"ה [טקסט עיוני שנכתב בחוץ לארץ], עמ' 154); "החברה" – חוץ מיחידים איננה מסגלת ואיננה מכשרה למלא תפקיד אקטיוו (ז'בוטינסקי, תרע"ט [טקסט עיוני שנכתב בארץ ישראל], עמ' 59). צורות חריגות מעין אלה היו שכיחות במיוחד בלוואים תואריים במשקלי הבינוני, כגון יד נעלמה (ביסטריצקי, תרפ"ו, עמ' 5ה); כמוסיקת־עלילה נסתרה (שם, שם); צפירת־קטר מופלגה (פוגל, תר"ץ, עמ' 584); נביחה קצרה ומרוגזה (שם, עמ' 366); הספרות המאוחרת (טשרניחובסקי, תרפ"ה, עמ' 44); חשיבות מיוחדת (שם, עמ' 47); תמונה נהדרת (שם, עמ' 51); שפה מלוטשה ומעובדה (שם, עמ' 134); שטה קבועה ומסימה (ז'בוטינסקי, תרע"ט, עמ' 57).

לעומת זאת בקורפוס יש סדירות רבה בסוגיית סיומות הנקבה. ברוב המכריע של המקרים הופיעו הצורות הצפויות, כגון הולכת, סובלת, מקבלת, מסרבת, מזכירה, מזמינה, מעציבה, מאירה, מורכבת, מוגבלת, מופרכת, מסודרת, מעובדת, מוכנה, נזכרת, נאלצת. הצורות הלא־צפויות נמצאו בקורפוס כולו רק פעמיים בתחום הפועל ופעם אחת בתחום התואר (מתוך העשרות הרבות של הצורות שנמנו בו): באופן אחר תהיה הממשלה מוכרחת להתערב בעצמה בענין הזה (8.4.1926); בכדי להוכיח עד כמה ממלאה המשטרה את תפקידה [...] סדרנו מצדנו בקרת במשך לילות אחדים (4.2.1925);²⁷ הננו בזה מתכבדים לבקשכם להמשיך את הרחבת רשת החשמל, לפי התכנית המצורפת (8.3.1925). במשקלי הבינוני הופיע גם שם התואר נמרצה, וזוהי צורתו הבלעדית הן במכתביהם של פקידי העירייה (4x) הן במכתבים שנשלחו אליהם בידי גורמי חוץ. מספרן של הצורות החריגות זניח, וכולן הופיעו אצל כותבים שהייתה להם נטייה לממש קווי לשון שעל פי תפוצתם בקורפוס היו בתהליך פליטה מן השפה.

תפוצתן של סיומות הנקבה החריגות בקורפוס מעידה כי בראשית שנות העשרים של המאה העשרים עמד תהליך הסדרתה של סוגיה זו לקראת השלמה, בארץ ישראל

27. במקום זה אפשר שמשתקף גם עירוב בין גזרות, בדומה לצורה למלאות שהובאה בסעיף 5.1 ס"ק א.

לפחות. אף כי צורות חריגות ממשכיות להופיע בטקסטים מתקופה זו, וגם לאחריה, היקרותן אינה עוד בגדר שימוש לשון חי ופעיל, אלא שריד לנוהגי לשון שהלכו ונפלטו מן הלשון השימושית. תיאור פרטיו של תהליך זה וזיהוי המשתנים שהשפיעו על הסדרתו – כגון הסוגה שהטקסט השתייך אליה, הפונקציה שלו, מקום חיבורו (ארץ ישראל לעומת חוץ לארץ) וכדומה – מחייבים מחקר נפרד.

ג. התפעל-נתפעל

נתפעל היא דרך תצורה פעילה בקורפוס, ומסתמנת העדפה מסוימת שלה על פני התפעל. אמנם מספר הצורות הרלוונטיות לבדיקת סוגיה זו קטן (רק 24 מכלל 216 הצורות המשתייכות לבניינים הללו בקורפוס הן בזמן עבר), אך תפוצת נתפעל גדולה בהן פי שניים מתפוצת התפעל (16 צורות לעומת 8). לעומת זאת מבחינת הגיוון הלקסיקלי עולה התפעל על נתפעל: צורות התפעל התממשו ב-7 שורשים שונים (התחשבתם, השתמשו 2x, התקבל, התאוננו, התברר, השתתפה, התעניינו), ואילו צורות נתפעל השתייכו כולן ל-4 שורשים בלבד: קב"ל (נתקבל 1x, נתקבלה 3x, נתקבלו 2x), בק"ש (נתבקשתי 1x, נתבקש 1x, נתבקשה 3x), פרס"ם (נתפרסמה 1x, נתפרסמו 2x) ובר"ר (נתברר 2x). לדוגמה: האשור נתקבל רק אתמול (21.1.1926); חברת החשמל כבר נתבקשה לסדר את העמודים (17.3.1925); תשומת לבנו הופנתה להודעה הרשמית שנתפרסמה בעתונות (25.1.1926); מהבקרת שעשיתי [...] נתברר שחלו 31 שוטר (21.10.1926). מחוץ לקורפוס המחקר נרשמו בלשון המנהלית של התקופה צורות נתפעל גם בשורשים אחרים, כגון נתכוננה (מודעה עירונית, אוגוסט 1934, אוסף הכרזות, הספרייה הלאומית), נתאשרה (מודעה עירונית, 9.6.1932, שם).

תפוצת הנרחבת של צורות נתפעל לא ייחדה בתקופה הנחקרת את לשון התכתובת המנהלית, אלא רווחה במערכת הלשונית בכללותה. כך למשל נפתח מאמר עיוני משלהי שנות העשרים: המרץ הלאומי, שהגיע לידי פתוחו בתנועת התחיה של תקופתנו ונתגלה בעבודת בנין הארץ, יצר ערכים ויצירות לאומיים חדשים (עזריהו, תרפ"ט, עמ' 57). קטע ביומן אישי שהועמד לרשותי פותח במילים חשבת' כבר שכל המהפכנות שהיתה בי גזה ואיננה היום נתעורר בי שוב הצורך הזה (26.11.1933), ובאנקדוטה בעלון של גדוד מגני השפה מסופר כי טילו שני חברי הגדוד באחת משכונות ירושלים ונפגשו בשנים מ'גדולינו'. האחד, שכבר ידע והכיר את 'חוצפת' הגדוד, כבש פניו בקרקע ונשתתק. השני לא ידע דבר והוסיף לדבר. נתגלה שמנהיגיו מדברים גרמנית, כדרכם (שפתנו תרפ"ז, עמ' יג). גם בלשון הספרותית רווחו צורות נתפעל, כגון נתבדחו, נתישרו, נסתמנה (פוגל, תרפ"ח, עמ' פד), נסתבכו, נתרופפו (ביסטריצקי, תרפ"ו, עמ' לה), נתפורר (שם, עמ' סה).

התפוצה הנרחבת של צורות נתפעל לא הייתה מוגבלת לסוג טקסטים מסוים או למגוון השורשים המצומצם המתועד בקורפוס המחקר, אלא זוהי אחת התופעות שרווחו ברובד המוקדם של העברית החדשה. נראה שתפוצתה הצטמצמה במידה ניכרת בשלבי ההתפתחות המאוחרים יותר של המערכת הלשונית. גם בסוגיה זו נדרשת בדיקה מקיפה ונפרדת כדי לתאר את פרטי התהליך.

ד. צורת המקור

התפוצה הנרחבת של צורת המקור מסתמנת כאחד המאפיינים הסגנוניים הבולטים של הקורפוס. שיעורו של המקור הוא הגבוה ביותר בכל זמני הפועל: מעט יותר משליש מכלל צורות הפועל, כפי שעולה מן הטבלה בסעיף 4.²⁸ לשם השוואה, בקורפוס של שירי זמר, שנותח לצורך מחקר קודם והיקפו דומה להיקף קורפוס המחקר הנוכחי (כ-15,100 מילים לעומת כ-18,000 מילים), חלקן של צורות המקור כ-7.5 אחוזים בלבד מכלל צורות הפועל.²⁹ כדרכה של הלשון הספרותית של התקופה, בזמר כולל הנתון הזה לא רק את הצורה הסדירה לקטול, אלא גם את צורות המקור המוחלט ואת צורות המקור הנטוי בלא ל-. לעומת זאת בקורפוס התכתובת המנהלית הגיע חלקה של צורת המקור ל-35 אחוזים בקירוב, בלא גיוון צורני דומה. הצורה השולטת בו באופן בלעדי היא לקטול. צורות המקור המוחלט אינן מופיעות בו כלל, והיקרותן של צורות המקור הנטוי בלא ל- מוגבלת לסביבה תחבירית אחת בלבד: מבנה הגרונדיום, המתממש באמצעות מילת יחס+מקור+ציון עושה הפעולה בראש פסוקיות אדוורביאליות.³⁰

מבנה זה מופיע בקורפוס – כמו גם בלשון ימינו³¹ – בעיקר בפסוקיות זמן, עם מילת היחס ב- לפני צורת המקור ועם כינוי חבור אחריה, כגון נא להודיענו, אם צודקים אנו בחשבנו שחק הפקעת השערים טרם בוטל (14.8.1924); אלפי אנשים

28. לתפוצתן הנרחבת של צורות המקור בקורפוס כמה גורמים. אחד מהם הוא ריבוי נוסחאות הבקשה שיש בהן הפרדה בין עצם פעולת הדיבור של הבקשה לבין תוכנה הלקסיקלי, המובע בצורת המקור (ראו סעיף 6.1 להלן). גורם אחר הוא נטייתו של הסגנון המנהלי להרבות בדרכי הבעה שמניות. כחלק מנטייה זו הועדפו פסוקיות מצומצמות המביעות את הפעולה באמצעות צורת המקור על פני פסוקיות שיש בהן צורת פועל נטויה. לפיכך ניסוחים כגון הנונו מבקשים מ'כ' שיתן את ההוראות הדרושות (30.7.1923) נדירים מאוד בקורפוס, ודרך הניסוח הרגילה בו היא אני מבקש מ'כ' לחלק את כל שטח ת"א ל-24 אזורים (30.9.1925); אני מבקש את מפקד המשטרה לברר את ההצעה הקונקרטיית (21.3.1926).

29. רשף, תשס"ד, עמ' 151.

30. גלינרט, 1989, עמ' 315–318.

31. ברמן, 1978, עמ' 297; ברמן, 1997, עמ' 331.

נמצאים בסכנת החיים בעברם במקום הזה (17.1.1926). פעמים מעטות המבנה מביע תנאי או סיבה: מובטחנו שבהתחשבה בדבר תודה הגב" שבתל-אביב העברית אין לחיב את פקידי העיריה ושוטריה לדעת את השפות הלועזיות שבהן משתמש אולי מעוט קטן בהחלט של אוכלסי העיר (1.12.1925); בזמנו הועיל חק זה הרבה מאד לתקון המצב בנתנו את הבסיס החוקי הדרוש לפקוח ממשי של השוק (14.8.1924); הננו מתכבדים לאשר את קבלת מכתבכם הנ"ל ולהודות לכם עבור אדיבותכם בהסכימכם להספיק זרם חנם לחנוכיה שעל מגדל המים (15.12.1925). בשני מקרים בלבד שימשו במבנה מילות יחס אחרות, ושם עצם ולא כינוי ייצג את עושה הפעולה: ביחוד כעת עם בוא עונת החם (10.2.1926); מאיזה טעם, אשר קדם לא היה מובן לנו, סוגרים את השערים במעבר רחוב הרצל לזמן רב לפני עבור הרכבת (4.3.1925). בשני מקרים אחרים קדם ביטוי זמן לצורת המקור: נהגי הרכבות שוכחים לשרוק בעת המצאם קרוב למעבר הזה (4.3.1925); השמוש בשערים הנפתחים לחוץ במעבר אשר הקהל מצטופף שם בשעות הסגרם ג"כ אינו מעשי (6.4.1925).

תפוצתן הנרחבת של צורות המקור מבהירה כי הקרבה בסוגיה זו בין הקורפוס לבין העברית הבינונית בת זמננו אינה מקרית. דפוסי התפוצה המצויים בו מעידים גם הם על מידת הגיבוש שגזרה זו של המערכת הלשונית הגיעה אליה כבר בתקופה הנחקרת.

ה. שימושי לשון מבודדים

לשם השלמת התמונה יימנו שאר המקרים של גיוון צורני שהופיעו בקורפוס המחקר:

– נרשמה היקרות יחידה של צורת עתיד מקוצר מהשורש הי"ה על פי דרכה של לשון חז"ל: העיריה תהא נאלצת לאחוז באופן נמרץ בכל האמצעים החקיים נגד אלה אשר לא ימלאו אחרי הדרשה שבהודעה זו (5.3.1926). תפוצתה המצומצמת של דרך תצורה זו מבדילה את הקורפוס מן הלשון הספרותית של תקופתו, שבה הייתה זו דרך תצורה נפוצה ומקובלת.

– בגזרת החלולים נרשמו בבניין הפעיל בגוף המדברים שתי היקרויות של העירונן לעומת היקרות אחת של הערנו: כבר פעמים אחדות העירונן את תשומת לבו אל אגם המים והבצה שבין בית שייך עלי (מטבח הפועלים) ובין בית חצרוני (7.2.1923); כפי שהעירונן לגבי הה" דבורקינד וחרמוני גם יחד [...] הרי יש להם תפקידים שונים (14.1.1926); כפי שכבר הערנו לכב' אין אנו יכלים לנהל מו"מ בכתב בינינו שלא בעברית (1.9.1924). לא הופיעו בקורפוס צורות אחרות המשתייכות לקטגוריה זו.

– למ"ד הפועל נו"ן הידמתה לנו"ן של סיומת המדברים בזמן עבר בשתיים משלוש

היקריותיהן של הצורות הרלוונטיות בקורפוס: נא להודיע לאורחים שהזמנו לשיבת המועצה כי השיבה נדחתה (20.11.1925); לענות לבעלי הבתים שנתנו פקודה נמרצה לחוטבג לתלות מיד את הפנסים הדרושים (14.10.1925) – לעומת: קראנו והתעניינו בדבר הקושי שיש לכם עם שטף המים בסביבות שכונתכם (22.10.1923). היקפו המצומצם של הגיוון המורפולוגי בקורפוס מבהיר את מידת האחידות הרבה של המערכת שעליה הסתמכה הכתיבה העניינית בעברית בראשית שנות העשרים. במרבית הקטגוריות שבהן אפשרה ירושת רובדי הלשון הקודמים חלופות צורניות כבר הושלמו תהליכי הברירה, והתממשו בקביעות הצורות שהתקבלו כברת המחדל בעברית הבינונית. שרידיו של גיוון צורני הנמצא בשלבי הסדרה אחרונים משתקפים רק בקטגוריה אחת (סיומת הנקבה בצורות הבינוני), ואילו בשאר הקטגוריות שבהן מצוי בקורפוס גיוון צורני לא הוכרעה באופן מלא הבחירה בין הצורות המתחרות גם בהמשך התפתחותה של העברית החדשה, והן נותרו פעילות בה עד ימינו.

האחידות הצורנית המתגלה בקורפוס משרטטת הבדל ברור בינו לבין הלשון הספרותית של התקופה, שהתאפיינה בגיוון צורני רב ובנטייה להרבות בדרכי תצורה נדירות ומסומנות שמקורן ברובדי הלשון הקלאסיים. ההבדל החד בין הכתיבה העניינית, הממוקדת במישור התוכן, לבין הכתיבה הספרותית, המקדישה תשומת לב מרובה למישור הניסוח, מבהיר כי הגיוון הצורני המצוי ברבים מן הטקסטים מתקופה זו מקורו בגורמים סגנוניים ולא לשוניים. מימוש מגוון דרכי התצורה המצויות במורשת הלשונית אינו משקף עוד, כבראשית ימיה של תקופת התחייה, את פתיחותה הפתאומית של השפה כלפי כל החומר הלשוני של העברית לתקופותיה ואת החיפוש אחר אמצעי הבעה הולמים מתוך מבחר עשיר זה. בראשית שנות העשרים של המאה העשרים כבר התגבשה מתוך מבחר זה מערכת צורנית שקוויה העיקריים קבועים ואחידים, לפחות בקרב הכותבים שפעלו בארץ ישראל. הגיוון המצוי באותה תקופה בלשון הספרותית לא נבע מהיעדרן של הבחנות במערכת הלשונית, אלא שיקף נורמות סגנוניות שעודדו בחירה בפרטי לשון מסומנים, שהיה בהם כדי לייחד את הטקסט הספרותי וליצור בידול סגנוני בינו לבין העברית הכתובה של חיי היום-יום.³²

32. זה היה הרקע לפעילותם של סופרי ארץ ישראל. יש לבדוק באיזו מידה סופרי חוץ לארץ – שלא נחשפו לעברית החיה הנוהגת בארץ ישראל – פעלו גם הם לאורך של הבחנות משותפות באשר למעמדם הסגנוני של קווי לשון במערכת בת הזמן.

6. גילויים של חוסר גיבוש

ממד היציבות שתואר בסעיפים הקודמים ממוקד בהיבטיה המורפולוגיים של מערכת הפועל, ובעיקר במה שנוגע להכרעה בין החלופות הצורניות שירשה העברית החדשה מרובדי הלשון שקדמו לה. לעומת זאת הרחבת תחומיהן של דרכי התצורה המורשות מסתמנת בקורפוס רק בצורה עוברית. הגילוי היחיד שנמצא בתחום הפועל לניצני הרחבה שכזו הוא נוכחותם של כמה פעלים מרובעים מחודשים.³³ בצד שני פעלים מרובעים שהם מורשת לשון חז"ל (פרסם ותרגם) מצויים בקורפוס ארבעה פעלים מרובעים מחודשים: אפשר (6x), ארגן (2x), טלפן (1x) ועניין (3x). גילויי של הגיבוש הצורני מרוכזים בעיקר במישור המורפולוגי הטהור. לעומת זאת באותם תחומים שבהם ההכרעות המורפולוגיות מושפעות גם מגורמים לקסיקליים, תחביריים או פרגמטיים מידת הגיבוש המתגלה בקורפוס פחותה בהרבה. חוסר הגיבוש מתבטא לפרקים במידת סדירות קטנה מזו המצויה בקורפוס בתחום המורפולוגי, ובמקרים אחרים הוא מתבטא בכך שהיקף השינוי שחל מאז התקופה הנחקרת רחב מזה המסתמן בשימושי הלשון המשקפים גורמים מורפולוגיים בלבד.

6.1 נוסחאות של נימוס

אחת התכונות המבדילות בבירור את לשונו של הקורפוס מן העברית הבינונית של ימינו היא ההקפדה על נוסחאות של נימוס. תכונה זו מתבטאת בכמה מישורים, ומן הבחינה המורפולוגית ביטויה העיקרי הוא בתפוצת הגופים וזמני הפועל. מבחינת התפלגות הגופים עומדת תכונה זו ברקע היעדרה המוחלט של צורת הנוכח מן הקורפוס (ראו הטבלה בסעיף 4 לעיל). אף כי הפנייה אל מכותב יחיד נפוצה בתכתובת המנהלית, אין היא מתממשת בקורפוס באמצעות צורת הנוכח אלא באמצעות הכינוי כבודו ונטיית הנסתר. לדוגמה: היות וידוע לכבודו כי שפת העיריה היא עברית, נשמח אפוא, אם יואיל לפנות אלינו בשפה זו ולא נאחר לעין במכתבו (16.4.1926); אנו מקווים כי כב" תכבדנו בנוכחותה בישיבה זו (20.11.1925).³⁴

מבחינת התפלגות הזמנים עומדת ההקפדה על נוסחאות של נימוס ברקע היעדרה המוחלט של צורת הציווי מן הקורפוס (ראו הטבלה בסעיף 4). אף כי חלק נכבד מן התכתובת המנהלית מוקדש למתן הוראות ולהבעת דרישות ובקשות, לעולם אין הן

33. מורג, 1959, עמ' 256.

34. ראו בהרחבה רשף, תשס"ב.

מובעות בקורפוס בצורת הציורי, אלא ננקטות בו דרכי הבעה חלופיות המסתמכות על זמני הפועל האחרים.

אחת הדרכים העיקריות להבעתן של פעולות דיבור אלה היא מימושו של הפועל הפרפורמטיבי ביקש ואחריו צורת המקור המביעה את תוכן הבקשה, כגון הננו מבקשים מכב' לרחות את ההרצאה הזו (1.1.1926); נבקשו אפוא לפנות אלינו אך ורק בשפה הנ"ל (11.5.1926); אני מתכבד לבקש מכבודו לתת לענין זה את תשומת לבו המיידית (12.5.1926). דרך הבעה זו שכיחה במידה כזו שביקש הוא הפועל השלישי בתפוצתו בקורפוס, אחרי הודיע והיה. בצד השימוש בביקש נפוצות בקורפוס גם נוסחאות בקשה אחרות, כגון נא לפנות אלינו בעברית (תאריכים שונים); הריני פונה אל כב' בבקשה למלאות את בקשתם (9.9.1925); יואיל נא להכניס לנו בקשה בכתב (25.12.1922); אסירי תודה נהיה אפוא לכב' אם תתוקן הודעה זו (25.1.1926); אסירי תודה נהיה לכ", אם יואיל להמציא לנו לוח המאור עבור שלשת החדשים הבאים (16.3.1925) ועוד. הנוסחאות המכבירות סימני נימוס מרוכזות רובן ככולן בתכתובת החיצונית, ואילו בתכתובת הפנימית משמשות גם נוסחאות בקשה פשוטות יותר, ובראשן נא+מקור (המצויה גם בתכתובת החיצונית) ובבקשה+מקור (המוגבלת לתכתובת הפנימית), כגון בבקשה לשלח תזכרת להנהלת הרכבת (16.3.1925); בבקשה לבא בדברים עם א' גורדון בנוגע לשאלה זו (9.9.1925). דרך ייחודית, המוגבלת בקורפוס להערות ביצוע הרשומות בכתב יד בשולי מכתבים, היא הבעת תוכן הבקשה באמצעות צורת המקור הנטוי בלבד, כגון לאשר את מכתבו (12.1.1926); לברר את מספרי העמודים אצל שוב (14.10.1925); להודיע לחברה קדישא, שאחזנו באמצעים הדרושים (12.1.1926); לתת להם עשרה ימים זמן לסדור עוד 15 בתי-כסא כימיים (פברואר 1929). ניכר כי היחסים ההייררכיים המובנים בין פקידי העירייה הבכירים לבין העובדים הכפופים להם אפשרו בתכתובת הפנימית הפחתה בעצמתן ובמידת מורכבותן של נוסחאות הנימוס לעומת התכתובת החיצונית,³⁵ אך לא ביטלו לחלוטין את נחיצותן. הנוהג לנקוט נוסחאות של נימוס מנע הבעה ישירה של פעולת הדיבור באמצעות צורת הציורי או צורת הנוכח, אפילו בהערות לקוניות המוסרות הוראות ביצוע של פקידים בכירים אל הכפופים להם.

על אף עצמתן ותקפותן הכללת של אסטרטגיות הנימוס בקורפוס, יציבותה של תכונה זו בעברית המנהלית הייתה קצרת ימים. בתוך שנים לא רבות חל שינוי מהותי

35. על הקשר בין יחסי הייררכיה לבין בחירת אסטרטגיות של בקשה בעברית ראו בלום-קולקה, דנט וגרסון, 1985, עמ' 125–128.

במעמד של סמני הנימוס בעברית החדשה, והתפתחה העדפה לדרכי הבעה ישירות על פני דרכי ההבעה העקיפות.³⁶ השינוי שגרמה העדפה זו בדרכי הביטוי הנהוגות בתכתובת המנהלית³⁷ הפך את התפלגות הגופים והזמנים שנרשמה בקורפוס ייחודית לנסיבות הספציפיות שבהן נוצר.

6.2 הסתמי

הבעת הגוף הסתמי משלבת בתוכה גורמים מן המישורים המורפולוגי, התחבירי והסמנטי. מימוש העיקרי של הסתמי הוא באמצעות פועל בצורת הנסתרים שאין נושא נפרד בצדו וזהותו של מבצעו אינה מתבררת מן ההקשר.³⁸ לעומת הגופים האחרים, שדרכי מימושם בקורפוס תואמות בעיקרן את הכללים הנוהגים בעברית בת זמננו, בגוף הסתמי נרשמו בקורפוס לא מעט צורות חריגות.

תופעה חוזרת, אף כי תפוצתה אינה נרחבת במיוחד, היא היעדרו של כינוי גוף ומימוש לכאורה של צורת הסתמי בהקשרים שבהם מבצע הפעולה ידוע. מרבית היקריותיה של תופעה זו הן בגוף המדברים, המובע בקורפוס בקביעות בהקשרים דומים באמצעות כינויי הגוף הננו (170x בקירוב) ואנו (60x בקירוב) ורק פעמים מעטות באמצעות אנהנו (6x). דוגמאות להשמטת כינוי הגוף: אמנם ידוע לנו שישנם לקויים בשרות זו אולם עושים את הכל בכדי לתקן זאת בהקדם (26.6.1925); יחד עם זה מעירים את תשומת לב התושבים לשמר על החקים נגד בזבז המים (מודעה עירונית, 30.4.1926); אנו איפוא להודיעכם, שמסכימים להפסקה זו בהודעה מוקדמת ביום שני מ 3-5 בבקר (6.9.1925). בטקסט אחד הופיעה השמטה דומה בגוף הנסתרים: אנחנו שלחנו לעבודה זו מצדנו 7 פועלים ומשגיה אחד. סדרו רשת מסביב לשוק, עשו דיזינפקטיה על כל הסוכות, אשר ישנן שם, והסירו אותן אחת אחרי השנית, תפסו סך הכל בערך 3 עכברים גסים ועשרים קטנים והמיתו אותם על המקום (11.9.1922), וכך גם בהמשך הטקסט).

תופעה נפוצה יותר היא הופעתם של פועלי אמירה בצורת הבינוני הסתמית בהקשרים שאינם מקובלים עוד היום. תמורתם צפויים בלשון ימינו צורת העבר או הסביל או מימוש מפורש של האגנט. דוגמאות: מודיעים לנו כי בבית הספרים של העיריה התנאים הסינטריים הם רעים מאד (5.3.1923); תמורת: הודיעו לנו, נודע לנו); אומרים לנו עכשיו שהשוער סוגר את השערים בהקדם מפני שנהגי הרכבות

36. כתריאל, 1986.

37. להדגמת שינוי זה בקו לשון אחד ראו רשף, תשס"ב.

38. שורצולד, תשל"ט; רבין, תשנ"ט.

שוכחים לשרוק (4.3.1925; תמורת: עכשיו אמרו לנו, עכשיו נאמר לנו); מעירים את תשומת לבנו לעבדה שלשם מלוי המגרשים וישורם שם משתמשים באשפה (12.11.1924; תמורת: העירו); ב"דבר" מאתמול בכרוניקה מודיעים ע"ד פתיחת סניף משרד הבריאות הממשלתי (25.1.1926; תמורת: הודיעו); כ[מ] [כ]] מתאוננים שהחלב כמעט בכל תל-אביב מהול במים (31.10.1922; תמורת: תושבים התלוננו, יש תלונות).

חריגות אחרות בתחום הסתמי: (א) שימוש סתמי בפועל הצטרך במקומות שבהם צפוי בלשון ימינו הצירוף יש צורך: לשם זה יצטרכו לחזק קצת את העמודים, שעליהם מעיקים המחסומים (4.1.1926); אני חושב שהודת האשפה משם כשיצטרכו להכשיר את המקום לשרדות תעלה יותר מעשית הגדר (6.11.1925). (ב) מימוש צורת העתיד במקום שבו צפויה על פי הרגלי הלשון בימינו צורת הבינוני (היקרות יחידה בקורפוס): לא עובר רגע שלא ידפקו על דלתות משרדי בתלונות נגד האי סניטריות במקומות הנ"ל (11.2.1926). (ג) מימוש צורת השלילה הנטויה אינם תמורת הצורה הסתמית אין (היקרות יחידה בקורפוס): באי כח המרכז המסחרי פנו אלינו בתלונה, שאינם משגיחים על הנקיון בשכונתם (9.9.1925).

תפוצתן המצומצמת של צורות הסתמי (פחות מ-5 אחוזים מכלל צורות הפועל בקורפוס) אינה מאפשרת לתאר במפורט את דרכי שימושן בתקופה הנחקרת, אך בהבדל מהיבטים אחרים של מערכת הפועל מסתמנים בהן מידה רבה יחסית של אי יציבות ושוני ניכר מהרגלי הלשון הנהוגים בעברית הבינונית בימינו.³⁹

6.3 ייחודי בניין ומשקל

צורות הפועל בקורפוס גזורות ברובן המכריע בבניינים התואמים את הרגלי הלשון שנתקבלו בעברית הבינונית. בתחום הבניינים הפעילים התאמה זו כמעט מוחלטת, ורק במקרים ספורים נרשמו צורות שאינן צפויות על פי הרגלי הלשון בימינו: בקשנו את מפקד המשטרה להזמין ישיבה (27.12.1925; תמורת: לזמן); הננו מתכבדים [...] להודות לכם עבור אדיבותכם בהסכימכם להספיק זרם חנם לחנוכיה שעל מגדל המים (15.12.1925, וכן 26.6.1925; תמורת: לספק); דבר זה הכרחי

39. בהקשר זה יש להעיר כי ניסיונה של ארגמן (2004) לייחס ערכיות אידאולוגית לשימוש בסתמי בכותרות עיתונים משנות השלושים אינו מביא בחשבון את האפשרות כי תפוצתו של הסתמי בקורפוס שבדקה נובעת, בחלקה לפחות, מהיערכות הלשון בתקופה הנבדקת. מקצת התופעות שארגמן מונה מצויות גם בקורפוס המחקר הנוכחי, שבו לא הייתה כל נוכחות לגורם האידאולוגי שבאמצעותו היא מציעה להסביר את דפוסי תפוצתן של צורות הסתמי בכותרות העיתונים.

אם עלינו לתפש את האשמים בשעת פשעם, ולענשם באופן דוגמתי (18.8.1924; תמורת: להענישם); העיריה מוכנה לעשות את כל ההקלות כדי לעזור לו לגשם את מפעלו (1.2.1925; תמורת: להגשים); החלב כמעט בכל תל־אביב מהול במים ואי אפשר לחשוב כמעט לחלב (31.10.1922; תמורת: להחשיב). בכל המקרים הללו החלופה המקובלת היום מצויה כבר ברובדי הלשון הקודמים, אך בקורפוס אין היא מופיעה.

לעומת קורפוס התכתובת המנהלית, בלשון הספרותית בת זמנו מרובים הן החילופים בין בניינים בלא הבדל משמעות הן ייחודי בניין לעומת המקובל היום בעברית הבינונית.⁴⁰ ההבדל הבולט בין שני גילויים אלה של לשון התקופה מבהיר כי לפחות אצל הסופרים שפעלו בארץ ישראל הרקע לתופעה זו היה סגנוני ולא לשוני. הסופרים לא פעלו בתוך מערכת פתוחה, שעדיין לא נוצרו בה הבחנות ברורות בין פעלים משורש אחד הנוטים בשני בניינים שונים, אלא בתוך מערכת שבה כבר התקבל במספר רב של פעלים בניין אחד כבררת המחל. היקרותם התכופה של ייחודי בניין בלשון הספרותית מקורה בשיקולים ספרותיים,⁴¹ ואין היא מעידה על מצבה הסינכרוני של המערכת הלשונית.

לעומת היציבות המתגלה בקורפוס בתחום הבניינים הפעילים, בתחום הבניינים הסבילים יש בו מספר רב למדי של ייחודי בניין. אף שגם בתחום זה הרוב המכריע של צורות הפועל הנקרות בקורפוס תואמות את הרגלי הלשון שהתקבלו בעברית הבינונית, יחסית לתחומים אחרים של מערכת הפועל היקף החריגות רחב. נראה כי הדבר נובע ממעמדו הייחודי של הסביל בתוך מערכת הבניינים.

לעומת הבניינים הפעילים, מעמדם העצמאי של הבניינים הסבילים במערכת הפועל נתון לוויכוח. היחסים בינם לבין הבניינים הפעילים המקבילים להם צפויים ואוטומטיים בחלקם, ומגלים בכך תכונות האופייניות לתהליכי נטייה. עם זאת, הסדירות במערכת זו חלקית בלבד, ובדומה לתהליכי גזירה יש בה פערים רבים.⁴² המתח הנוצר בעקבות השילוב בין הגורמים הדקדוקיים ללקסיקליים הופך בתחום זה את המערכת למורכבת במיוחד. ניכר שבראשית שנות העשרים עדיין לא הושלמה היערכותה, והיא הייתה הדוקה פחות מזו המקובלת היום.

הצורות החריגות שנרשמו בקורפוס בתחום הבניינים הסבילים הן מכמה סוגים. לפעמים מופיע בניין נפעל כמקבילו הסביל של פיעל בשורשים שבהם מקובלת היום

40. השוו למשל עשרות הדוגמאות שנרשמו בקורפוס הזמר, שהיקפו דומה להיקף קורפוס המחקר הנוכחי (רשף, תשס"ד, עמ' 254–256).

41. על הנורמות הספרותיות שהיו דומיננטיות בתקופה הנחקרת ראו למשל אבן־זהר, תש"ם.

42. ברמן, תשל"ה; שורצולד, תשס"ב, ג, עמ' 265–269.

הצורה הסדירה בבניינים פועל או התפעל: נחלקו 162 מנות סם (7.5.1923);⁴³ משרת מזכיר העיריה הנפנית עכשיו על ידי הדר' מבשן (21.4.1924); הענו מתכבדים להודיע לך שועדה מיוחדת [...] נמנתה (4.3.1925).⁴⁴ צורת פועל תמורת צורת נפעל הצפויה מופיעה פעמיים, שתייהן בשורש שנ"י אצל אותו כותב: בעתיד לא ישונו המקרים האלה (26.7.1925, וכן 20.1.1926 בהקשר דומה).⁴⁵ אך בעיקר שכיחה בקורפוס הופעתן של צורות סביל בהקשרים שבהם צפויה בלשון ימינו צורה לא אנגטיבית (סתמית או תיכונה) ובהקשרים שבהם קיימת היום מגבלה שרירותית על הטרנספורמציה התחבירית הפסיבית. לדוגמה: תשומת לבי ניתנה לרצופים שנתקבלו ביחד עם מכת' הנ"ל (אוקטובר 1922); בהתאם לחוק ההשגחה על מקומות השעשועים שהוצא לאור ביום א' נובמבר ש"ז (25.12.1923); אנו מקוים, שהדבר יוצא לפעל בהקדם האפשרי (7.1.1926); החלט שהשטה החדשה בנוגע לקביעת זמן תשלום המשכרת של שוטרי ת"א [...] תוצא לפעל החל משנת הכספים החדשה (3.2.1926); הופסקו התלונות מצד אחד והתחילו התלונות מצד שני (11.2.1926); הורשה לאחדים למכור לחם וגזוז בשעות קבועות (8.5.1923); הפקודות הנ"ל הן בקשר עם המלחמה בדבר וצריכות להמלא בדיוק ובלי דחיות (10.9.1922); סרה"ע [=סגן ראש העיר] מבקש שתרגום מכתבי הממשלה [...] יושם [...] על שלחן הא' בלוח (ינואר 1926); מוכרחים למסור אותו לבדיקה, כדי לדעת את פעולת הנוזל הכימי המושם לתוכו (21.2.1926); סדורים כאלה שבשום אופן לא יוכלו להתאשר (25.12.1923).

אין לייחס את שימושי הלשון החריגים הללו לקושי של הכותבים בהפנמת כלליה של המערכת, אלא למידת הגיבוש המעטה יחסית שתחום זה של המערכת הלשונית הגיע אליה בתקופה הנחקרת. תלותה של אי סדירות זו במצבה של המערכת הלשונית, ולא במידת שליטתם של הכותבים האינדיבידואליים בשפה, מתבהרת הן מן הממצאים הדומים באשר לסביל בקורפוסים אחרים⁴⁶ הן מן הקרבה בין תחום הבניינים הסבילים לתחום שם הפעולה, המתאפיין גם הוא במתח בין סדירות ואוטומטיות מרובות במישור העקרוני לבין כללים שרירותיים המגבילים את מצאי הצורות הפעיל של הלשון במישור המעשי. מתח זה מוביל לטשטוש מסוים של הגבולות בין צורות הקיימות בפועל בשפה לצורות הקיימות בכוח אך על פי רוב

43. השוו גם הדוגמאות אצל אורנן, תשנ"ו, עמ' 204, ערך "נחלק".

44. השוו שם, עמ' 207, ערך "נמנה".

45. השוו שם, עמ' 294, ערך "שָׁנָה".

46. צורות רבות מן הבניינים הסבילים מופיעות למשל במילונן של אורנן, המוקדש לשימושי לשון שהיו מקובלים ברובד המוקדם של העברית החדשה ונפלטו ממנה מאוחר יותר.

אינן מתממשות בשל מגבלות לקסיקליות שרירותיות.⁴⁷ ואכן גם בתחום שמות הפעולה מתגלה בקורפוס מידה רבה יחסית של חוסר גיבוש לעומת תחומים האחרים של מערכת הפועל.

בדומה לממצאים הנוגעים לסביל, גם בתחום שמות הפעולה מרבית הצורות שנרשמו בקורפוס נותרו שימושיות בעברית עד ימינו, אך בצדן נוכחות בו גם צורות שנפלטו מן השפה בהמשך התפתחותה.⁴⁸ נמצאו בו כמה שמות פעולה במשקלים הסדירים שאינם מקובלים עוד היום, כגון הנני מבקש [...] להתיחס ביתר רצינות לנתינת הרפורטים וימי החפש לשוטרים (21.10.1926); אתכבד למסור פרטים בדבר ההשתמשות בטלפון המשטרה מחוץ ליפו (23.4.1923);⁴⁹ יש התאוננויות רבות על מצב הבריאות בנוגע לצרכי אכל (31.10.1922);⁵⁰ הועה"פ [=הועד הפועל] [...] החליט למסור לכם להחליט בדבר המשכת עבוד פרדס פורטלים (17.2.1926). במקרים אחרים מעידה תפוצתן של הצורות בקורפוס כי עדיין לא נוצרה ההבחנה בין שם הפעולה לשם עצם מוחשי הגזור מאותו שורש. לדוגמה: הנני מצרף בזה העתקת תלונה שנתקבלה מסוחרים אחדים במרכז המסחרי (14.11.1924);⁵¹ תפקיד הועדה הזאת יהיה [...] לדון [...] ע"ד [=על דבר] בנין תנורים לשרפת הזבל (6.9.1922).⁵² לטענתו של רוזן, תהליך חיוק ההבחנות בין המוחשי למופשט שליווה את התפתחות העברית החדשה מאז ימיה הראשונים הוא מן הסימנים להשתחררות מן התלות בלשונו הסובסטרט ולהתחזקותה של תחושת הלשון הטבעית, שקירבו את העברית החדשה ללשון המקורות ככל שהלכה והתבססה בקהילה הלשונית.⁵³ אף כי מאז התקופה הנחקרת לא חל שינוי מהותי במידת הסדירות או השרירותיות של המערכת כולה – כאז כן היום נותרו בה פערים רבים וצורות בלתי צפויות – בפרטי היערכותו של מצאי הצורות השימושיות חלו שינויים רבים, ונוצרו מגבלות שמנעו

47. ראו בהרחבה רביד, תש"ס.

48. ראו שם על תהליכי לשון העומדים ברקע ההסדרה החלקית של תפוצת שמות הפעולה בעברית החדשה.

49. ראו גם אורנן, תשנ"ו, עמ' 82, ערך "השתמשות".

50. המילה תלונה שימושית בקורפוס, גם אצל כותב זה.

51. והשוו גם אורנן, תשנ"ו, עמ' 74, ערך "העתקה"; רוזן, תשנ"ב, עמ' 36. המילה העתק גם היא שימושית בקורפוס (כגון הנני מצרף בזה לתשומת לב העתק מכתב אנונימי שהתקבל במשרדנו בענין הנ"ל; 28.11.1924), אף כי תפוצתה מצומצמת מזו של העתקה.

52. השוו גם אורנן, תשנ"ו, עמ' 41, ערך "בנין"; רוזן, תשנ"ב, עמ' 35, וכן הערתו (עמ' 39) כי הביטוי בניין הארץ מקורו בתקופה זו. שם הפעולה בנייה עדיין לא חודש בתקופה הנחקרת.

53. רוזן, תשנ"ב, בפרט עמ' 34, 35. על תרומתה של פעילות תקנת הלשון לתהליך ההתקרבות של העברית החדשה אל לשון המקורות ראו כהן, תשנ"ח, עמ' 120–123.

את המשך מימושן של צורות ספציפיות שהיו מקובלות, ואפילו מקובלות מאוד, ברובד המוקדם של העברית החדשה.

7. סיכום

עיוננו העלה כי אותן קטגוריות המוסדרות על ידי שילוב של גורמים, שרירותיים בחלקם, מכמה תחומי לשון איחרו להתייצב לעומת הקטגוריות המושתתות על כללים מורפולוגיים בלבד. בתחומים אלו היה היקף השינוי במהלך התפתחותה של העברית החדשה מקיף מזה שחל במישור המורפולוגי הטהור, שבו הייתה מידה מרובה של יציבות כבר בראשית שנות העשרים של המאה העשרים. עד לתקופה זו הושלמו מרבית תהליכי הברירה בין החלופות המורפולוגיות שירשה העברית החדשה מתקופות הלשון שקדמו לה, והמשך התפתחותה לא היה כרוך בשינויים מפליגים בהיערכותו הבסיסית של גרעין יציב זה, אלא בהרחבתו ובהידוק ההבחנות בתוך תחומיו. מכיוון שכך, בגרעין המורפולוגיה של הפועל בקורפוס מעטות מאוד התופעות המעוררות בקורא בן ימינו תחושת זרות, ועיקר ההבדלים בינו לבין לשון ימינו הוא בשוליה של המורפולוגיה, באותן קטגוריות שבהן מעורבים השיקולים המורפולוגיים בשיקולים מתחומי הלשון האחרים, הנוטים מעצם טיבם לשינויים. הבדלים דומים בקצב התגבשותם של תחומי לשון מתגלים בקורפוס גם בגזרות אחרות של המערכת הלשונית. למשל בתחום הלקסיקון יש פער בין מצב גבולותיו החיצוניים של אוצר המילים לבין היערכותו הפנימית. כשם שבתחום המורפולוגיה היה השלב הראשון בייצובה של המערכת כרוך בפליטתן של קטגוריות מסוימות מן הלשון השימושית, כך גם בתחום הלקסיקון ניכר כי תהליכי הברירה של אוצר המילים השימושי מתוך מצאי המילים הכולל של העברית לדורותיה היו מהירים יותר מקיבוען של ההבחנות הסמנטיות בתוך תחומיה של המערכת הלקסיקלית החדשה שנוצרה בעקבות התהליכים הללו.

מצבם המתקדם של תהליכי הברירה הלקסיקלית שתחמו את גבולות אוצר המילים השימושי של העברית החדשה מתבטא בראש ובראשונה בכך שמבחר הפעלים המשמש בקורפוס אינו שונה מהותית מזה האופייני לעברית הבינונית בימינו. אף כי לשונו של הקורפוס אינה דלה, אין בו כל זכר להגבהה הסגנונית המצויה ברבים מגילוייה האחרים של לשון התקופה. ניכר כי בחירותיהם הלקסיקליות של הכותבים הסתמכו על הבחנות שכבר התבססו בין מילים רגילות ושימושיות לבין מילים ארכאיות או גבוהות מן הבחינה הסגנונית. לעומת זאת מתגלה מידת גיבוש מעטה הרבה יותר במה שנוגע להבחנות הסמנטיות שעליהן מושתתת תפוצתם של הפעלים בקורפוס, והן בפירוש מעודנות והדוקות פחות מאלו

שהתפתחו בלשון מאז התקופה הנחקרת. פעלים רבים משמשים בקורפוס בהקשרים שאינם מקובלים עוד היום, אם משום שתחומיהם הסמנטיים בקורפוס רחבים יותר מאלו המשמשים בימינו⁵⁴ אם משום שמידת הקביעות של הקולוקציות שבהן הם משתתפים קטנה מזו המקובלת היום.⁵⁵ הבדל זה אמנם מעניק לשימושי הפעלים בקורפוס גוון ארכאי משהו בעיני קורא בן ימינו, אך בניגוד ללשון הספרותית של התקופה אין גוון זה נובע ממורפולוגיה ייחודית או מאוצר מילים מאופיין, אלא מהופעתם של פעלים שנותרו שימושיים וניטרליים בעברית עד היום בהקשרים שאינם צפויים בה עוד.

היציבות היחסית המתגלה בקורפוס לא הייתה תופעה כוללת בעברית של שנות העשרים. בקורפוסים אחרים ובגזרות אחרות של המערכת הלשונית עדיין היו פעילים בתקופה זו – וגם שנים רבות לאחריה – קווי לשון שלא הפכו לחלק מדקדוק העברית החדשה. מיפוי התופעות הללו יאפשר לחשוף את מסלול ההתפתחות של הסטנדרט שנוצר ברבות הימים בעברית החדשה. עיוננו העלה כי הלשון העניינית כפי שהיא מתועדת בתכתובת המנהלית של עיריית תל-אביב של ראשית שנות העשרים הייתה חלק ממסלול התפתחות זה, וגרעינו של הסטנדרט החדש מתגלה בה במובהק.

54. היקפם הסמנטי הרחב של הפעלים בקורפוס נובע מכך שאינם מצייתים תמיד למגבלות בחירה התקופת בלשון ימינו, שמקורן בתכונות סמנטיות אוניברסליות כמו [חי], [אנושי], [ספיר], [מוחשי], [כוונה], [סטטיות], [רוולטטיביות] וכדומה. למשל הרשה, סבל והכריח מופיעים בקורפוס עם נושאים לא אנושיים תמורת אפשר, נפגע ואילץ המקובלים היום, ואילו הצטבר מופיע עם נושאים אנושיים תמורת התאסף. דוגמאות: המעצורים היורדיים (drop barriers) [...] מרשים לילדים ואפילו לגדולים לעבור מתחתם (6.4.1925); ע"י זה סובל הנקיון הכללי של השוק (8.5.1923); יחס כזה מצד המשטרה לחלק חשוב מתפקידה מכריח אותנו לפנות לכ[בודח] בדרישה נמרצה (4.2.1925); ביחוד יכולים לקרות מקרים בלתי נעימים בעת שעגלות וקהל מצטברים לפני המחסום בשעה שהוא סגור (4.1.1926). מתבלט במיוחד בעניין זה הפועל סידר, אשר בתקופה הנחקרת ציין באופן כללי ביותר כי נקטו הפעולות הדרושות לטיפול בעניין מסוים, בלא להגביל את טיבו של עניין זה, ועל כן הגיע מספר היקרויותיו בקורפוס לעשרות רבות. בלשון ימינו נחלקים הקשרים דומים בין מספר רב של פעלים, ובהם התקין, הקים, ביצע, ערך, ארגן, קבע, דאג ל-, טיפל ב- ועוד.

55. השוו הלוי, תשס"א, עמ' 304. רבים משמות העצם המשמשים בלשון ימינו כגרעינה של הצטרפות מוגבלת מופיעים בקורפוס עם מגוון של פעלים. לדוגמה, הצירוף תשומת לב מופיע בקורפוס לא רק עם הפנה/הקדיש/נתן/קיבל אלא גם עם העיר, הטח, נפגש ב- ורשם ל-.

נספח: מבחר דוגמאות לגיוון הסגנוני המצוי במכתבים
שנתקבלו בעיריית תל-אביב⁵⁶

א. מכתב תודה מאת בית המדרש לנגינה בית לויים

ה' אייר תרפ"ו

לכבוד עיריית תל-אביב,
כאן.

א.ג.

הרינו באים בזה לאשר את קבלת מכתבכם מיום כד' בניסן. בהזדמנות זו הננו להודיעכם, כי החלטתכם האחרונה, אשר נמסרה לנו על פה ע"י מ"מ ראש העירייה, ה' ד. בלוך, בדבר התמיכה למוסדנו בסך מאה ועשרים לי"מ [=לירות מצריות] לשנת ה'תרי"ד תרפ"ו, נתקבלה ברצון בישיבת הוועד המפקח מיום כ"ו בניסן בנוכחות כל חבר המורים. הננו מקוים, כי בקרוב נוכל להודיעכם על כמה פעולות בשכלול המוסד ובארגונו, אשר בדעתנו להוציא לפעל מראשית שנת-ה'תרי"ד המודים הבאה הודות לעזרה, אשר אנו מקוים לקבל מכם בתמידות בהתאם לצרכי מוסדנו ולהתפתחותו.

[...]

בכבוד רב,
מרים לויית

ב. מכתב בקשה מאת הרב הראשי של יפו

ג' אדר תרפ"ו

א.ג.

היות וברחוב שד"ל רחוב שבו עומד גם ביהכ"נ "אהל מועד" שאנו עסוקים בבנינו וביתי שאני גר בו מתרבה באוכלוסין, והיות שבזמן האחרון קרו ברחוב זה מקרים בלתי נעימים ע"י אלה המבקשים תמיד לעשות במחשך מעשיהם לזאת הנני מתכבד לבקשכם כי תואילו להעמיד ברחוב זה עמוד אורה שיאיר את דרכנו בלילה ככל יתר הרחובות המוארים שבעירנו התל-אביבית.

והננו בתודה למפרע ורגשי כבוד.

בן ציון מאיר חי עזיאל

56. המכתבים הובאו בכתיב ובפיסוק המקוריים ובקיום שיבושי הלשון המצויים בהם.

ג. מכתב בקשה מאת תושבי רח' כפר גלעדי

[בלא תאריך; המכתב התקבל בעירייה ב-1.1.1926]

בקשה

היות שברחוב שלנו הנ"ל שורר חשך ואפלה בלילות בלא כל מאור והרבה מקרים אי־נעמים [!] נקראים בלילה שהעוברים והשבים ברחוב הנ"ל נתקלים ונופלים אל הבורות המלאים מים ורפש שברחוב, מפני הגשמים הנקוים בהם, ואחרים נכשלים מהאטומובים [!] העומדים שמה בלילה וכל אלו הנ"ל נקראים ובאים מפני זה שהרחוב אינו מואר. לכן אנחנו הח"מ מבקשים מכבו" העיריה ת"א לסדר מאור חשמלי ברחוב שלנו כפר גלעדי שלא יבא לידי מכשולים ושלא תפול האחריות מהסכות שתוכלנה לבא מאי סדור מאור על העיריה. וגם אנחנו בעלי הבתים טובלים הרבה מזה, שבשביל אי־סדור מאר [!] חשמלי, הדירים רוצים לעזוב את דירותיהם. ומבקשים מכבו" לסדר את מאור החשמלי באופן תכוף ומהיר.

[חתימות התושבים]

ד. מכתב תלונה מאת תושב העיר, ארדיכל [!] אלכסנדר לוי

3.12.25

לכ' עיריית תל-אביב, מחלקה סניטרית

הנידון: תחנת העגלות בפנת רחוב הרצל ושדרות רוטשילד

לכ"ב מנהל המחלקה הסניטרית

כ"ב ישים לב על התחנה הזאת ועל הביצה והרפש שישנו במקום הזה ואין המחלקה הסניטרית דועגת לבריות האנשים שגרים בסביבה זאת מהראח המחניק וריבוי הזבובים בסיבה זאת. עומדים לפעים [!] יותר מחמש עשרי עגלות והקביש הוה רך ותמיד עומדת ביצה. אנחנו מבקשים מאת המחלקה הסניטרית לשים קץ לדבר הזה ולהביר התחנה למקום מתים לזה על קביש של בטון וקנליזציה.

בוה בנו על החתום

השכינים.

ה. מכתב תלונה מאת תושב העיר פ' לוינזון

[נובמבר 1925]

הנני בזה אני ענה לכם על מכתבכם מ 24 לח" הזה ואומר לכם שהתוכן לא נכון. המפקח הבא לבקר את מצב הבית-כסה של דרתי בא למ"מ עם הבעל הבית בלי דעתי. מפני זה אנני יודע מא אמר הבעל הבית על ענין הנ"ל. והבעל הבית גם לא בא לסדר את התקונים, עז לא היה לי אפשר להפריע אות [!] בעבודתו. וגם לא אמרתי לבעל הבית אז הדבר כזה. די אצוף שהעירייה זקוקה מ' 4 לח. הזה עד 17 לח" הזה ושלחו אש אחד לבקה [=לבקר] את הענין. אתמול הייתי במחלקה זניתרי שהפתיחה לי לשלוח ת"מ את מפקח והנני במקום זה בא מכתבכם. אנני מאמין שמכתבכם יכול לתקן את הבית כסה שלי.

פ' לוינזון

ו. מכתב תשובה מאת תושב העיר ש' פיינגולד

כ' כסלו תרפ"ו

לכבוד הא' הנכבד מר יהודה נדיבי,
כאן.

א.ג.

בתשובה על מכתבו מיום אתמול, תחת מספר 6018 4 /א, בנדון השמוש בשפה העברית בעסקי עם העירייה של תל-אביב, אודה ולא אבוש להצהיר ולהתודע בפני כל עם ועדה כי הצדק עמו – ועמו גם הסליחה...
תשואות חן חן לו בעד הערתו האדיבה והנמוסית גם יחד. מצדי אבטיחהו באופן הכי רציני וחיובי כי מהיום והלאה אבוא בכתובים עם משרדו הנכבד אך ורק בלשון הנביאים...
נדיבי יקירי, התאמין כי בעומקא דלבא – בפנת קדשי הקדשים שלי – אתגאה ואתפאר על העם הנצחי ישורון-ישורון זה, שלחם זה אלפי שנים ועוד לוחם, לא בכח ולא בחיל כי אם ברוח, בעד קיומו, דתו ושפתו – שפת אראלים, שרפים ואופנים וחיות הקודש – לרבות המופס"ם...

בברכת ציון,

הנני מוקירו ומכבדו כערכו,

שלמה "יפה זהב".

ז. מכתב מאת גדוד מגני השפה

כד' לחדש טבת תרפ"ה

כבוד הועד הפועל של עיריית תל-אביב,
לידי מר מ. דיזנגוף, כאן.

אדונים מאד נכבדים!

מאד יצר לנו לפנות בדברינו אלה אליכם, חברי הועד-הפועל של העירייה העברית הראשונה, אחד המוסדות החשובים ביותר, שאין להטיל ספק באהדתו הגמורה לקניינינו וערכינו הלאומיים. – לפנות ולמנות לפניכם את חטאי העירייה כלפי אחד היסודות העקריים של תחיתנו הלאומית – כלפי שפתנו הלאומית – ולציגם בעובדות – מחפירות ממשיות, עובדות אלו, הפוגעות בכבוד שפתנו הלאומית ומזלזלות בה עד כדי בזיון ממש.

[...]

ועד-הפועל נכבד!

יודעים אנו להעריך את יחסכם החיובי לשפתנו הלאומית, מוקירים אנו ומעריצים את אישיותו הגדולה של ראש עירייתנו – אחד עמודי התווך של בנין ארצנו, אחד המסורים בכל מאדם לרעיון השפה ותחיתה. אולם, עובדות כגון אלו שהזכרנו, (ולו תהיינה סבותיהן איזו שתהיינה) מרפות את ידינו במלחמתנו ב"רחוב" אשר לסמל הנכם לו. ואיככה נוכל פנות אל מוסדות או אנשים אחרים ולדרש מהם מלוי חובתם כלפי שפתנו, כל עוד יש בכחם להורות באצבעם עליכם ולשלחנו אליכם... וכי אין עלינו לטול ראשונה קורה זו מבין עינינו?...

פונים אלינו מכל צד ומעירים את אזנינו על שתיתקנו, מציעים לפנינו לסדר אספות-פומביות ולמחות נגד מעשים אלה של העירייה, אולם בשנו גם נכלמנו עשות פרסום זה לעובדות אלו, שמשתדלים אנו להסתירם בחוג משפחתנו פנימה, – כי, מה יגידו בגת???

אדונים נכבדים!

קראו נא את מכתבנו זה בתשומת לב הדרושה לכך, רדו נא רגע קט לסוף דעתנו וראיתם, כי אמנם כן הדבר. ולמצב זה – יש לשים קץ.

עד אנה אתם פוסעים על שתי הסעיפים? עד מתי תוסיפו לנהג קלות-ראש לגבי שפתנו הלאומית? – כבר הגיעה העת להשליך סוף סוף אחרי גוכם רשלנות זו, שסופה להוליכנו בדרך זו, שלא נשוב הימנה.

הרפו אדישות זו! עשו, כי יש לאל ידכם לעשות ולפעל!

[...]

ואם כה תעשון, ואם בדרך זו תלכו, – נדע, כי אמנם קשטנו את עצמנו ויכולים אנו לקשט אחרים...

בברכת תחית השפה,

בכבוד רב,

ראש מחלקת המוסדות

הקיצורים הביבליוגרפיים

- אבינרי, תשכ"ה = י' אבינרי, יד הלשון, תל-אביב תשכ"ה
- אבן-זהר, תש"ם = א' אבן-זהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל, 1882–1948", קתדרה 16 (תש"ם), עמ' 165–189
- אורנן, תשמ"ו = ע' אורנן, "לתולדות תחיית הלשון – ההזדמנות, היכולת והרצון", קתדרה 37 (תשמ"ו), עמ' 83–94
- אורנן, תשנ"ו = ע' אורנן, מילון המילים האובדות, ירושלים-תל-אביב תשנ"ו
- אפרתי, תשס"ד = נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון דיבור, ירושלים תשס"ד
- אפשטיין, תש"ז = י' אפשטיין, הגיוני לשון, תל-אביב תש"ז
- ארגמן, 2004 = א' ארגמן, "סתמיות סמנטית בכותרת העיתונאית בלשון עיתונות שנות השלושים לעומת לשון העיתונות בימינו", הד האולפן החדש 87 (2004), עמ' 74–80
- ביסטריצקי, תרפ"ו = נ' ביסטריצקי, ימים ולילות, א, ירושלים תרפ"ו
- בלום-קולקה, דנט וגרטון, S. Blum-Kulka, B. Danet, and R. = 1985 Gherson, "The Language of Requesting in Israeli Society", *Language and Social Situations*, ed. J. P. Forgas, New York 1985, pp. 113–139
- בן-שחר, תשנ"ג = ר' בן-שחר, "היחס בין לשון דיבור ללשון כתב בסיפורת הישראלית של שנות השמונים", העברית שפה חיה, א, בעריכת ע' אורנן, ר' בן-שחר וג' טורי, חיפה תשנ"ג, עמ' 163–174
- בן-שחר, 1996 = ר' בן-שחר, הלשון כדראמה העברית: הדיאלוג במחזה העברי המקורי והמתורגם מאנגלית ומצרפתית, 1948–1975, תל-אביב 1996
- בקי, תשט"ז-תשי"ז = ר' בקי, "תחיית הלשון העברית באספקלריה סטטיסטית", לשוננו כ (תשט"ז), עמ' 65–82; כא (תשי"ז), עמ' 41–68
- ברמן, תשל"ה = ר' ברמן, "מימוש המורפולוגי של תהליכים תחביריים במערכת הבניינים", בלשנות עברית חפ"שית 9 (תשל"ה), עמ' 25–39
- ברמן, R. (Aronson) Berman, *Modern Hebrew Structure*, Tel-Aviv = 1978, 1978
- ברמן, תשנ"ג = "שפת ילדים ותמורות בלשון", העברית שפה חיה, א, בעריכת ע' אורנן, ר' בן-שחר וג' טורי, חיפה תשנ"ג, עמ' 9–21
- ברמן, R. A. Berman, "Modern Hebrew", *The Semitic Languages*, = 1997, ed. R. Hetzron, London 1997, pp. 312–333
- גלינרט, L. Glinert, "Did Pre-Revival Hebrew Literature Have Its Own *Langue*? Quotation and Improvisation in Mendele Mokher

- Sefarim", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 51 (1988), pp. 413–427
- גלינרט, תשמ"ט = א' גלינרט, "המילון ההיסטורי באספקלריה חברתית: לניתוח אוצר המלים של 'קיצור שולחן ערוך'", ביקורת ופרשנות 25 (תשמ"ט), עמ' 88–77
- L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge = 1989
- גלינרט, תשנ"א = א' גלינרט, "למקור העברית החדשה המדוברת: עיונים בתחביר הסמוי של 'לפי הטף' לדוד ילין", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 116–107
- הלוי, תשס"א = ר' הלוי, "תפקודן של יחידות מילוניות מורכבות לצד מקבילותיהן הפשוטות: הרהורים על דמותה של העברית בת ימינו", לשוננו סג (תשס"א), עמ' 309–293
- A. Helman, "Even the Dogs in the Street Bark in Hebrew": = 2002 National Ideology and Everyday Culture in Tel-Aviv", *The Jewish Quarterly Review* 92 (2002), pp. 359–382
- הנקין, תשנ"ד = ר' הנקין, "יש גם את זה", בלשנות עברית 38 (תשנ"ד), עמ' 54–41
- הרמתי, תשמ"ב = ש' הרמתי, "החייאת העברית כשפה מדוברת ביישוב", ספר העלייה הראשונה, א, בעריכת מ' אליאב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 446–427
- הרשב, 1990 = ב' הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 (1990), עמ' 53–9
- ז'בוטינסקי, תרע"ט = ז' ז'בוטינסקי, "לשאלת המבטא העבריי", החנוך: קבץ פדגוגי (יפו תרע"ט), עמ' 59–54
- טשרניחובסקי, תרפ"ה = ש' טשרניחובסקי, עמנואל הרומי, ברלין תרפ"ה
- כהן, תשנ"ח = ח"א כהן, "דקדוק העברית המתחדשת ומקורות יניקתו", לשוננו לעם מט (תשנ"ח), עמ' 131–117
- כרמי, תשנ"ז = ש' כרמי, עם אחד ושפה אחת, תל-אביב תשנ"ז
- T. Katriel, *Talking Straight: Dugri Speech in Israeli Sabra* = 1986 Culture, Cambridge 1986
- S. Morag, "Planned and Unplanned Development in = 1959 Modern Hebrew", *Lingua* 8 (1959), pp 247–263
- מורג, תש"ן = ש' מורג, "העברית החדשה בהתגבשותה: לשון באספקלריה של חברה", קתדרה 56 (תש"ן), עמ' 92–70 (=ש' מורג, עיונים בעברית, בארמית ובלשונות היהודים, בעריכת מ' בראשר, י' ברויאר וא' ממז, ירושלים תשס"ד, עמ' 352–330)

סמילנסקי, תרצ"ו = ד' סמילנסקי, "עירית תל-אביב לכל מחלקותיה", ספר תל-אביב, א, בעריכת א' דרויאנוב, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 435-459
 עזריהו, תרפ"ט = י' עזריהו, "החנוך העברי בארץ-ישראל", ספר היוכל של הסתדרות המורים תרס"ג-תרפ"ח, בעריכת ד' קמחי, ירושלים תרפ"ט, עמ' 101-57

פוגל, תרפ"ח = ד' פוגל, בבית המרפא, ירושלים תרפ"ח
 פוגל, תר"ץ = ד' פוגל, חיי נישואים, א-ג, ירושלים-תל-אביב תר"ץ
 פרוכטמן ואלון, תשנ"ה = מ' פרוכטמן וע' אלון, פרקים בתולדות הלשון העברית: החטיבה המודרנית, יחידה 8: החייאת העברית, תל-אביב תשנ"ה
 רביד, תש"ס = ד' רביד, "שמות הפעולה בעברית החדשה: עיון מורפולוגי", בלשנות עברית 45 (תש"ס), עמ' 61-78

רבין, תשי"ח = ח' רבין, "עברית בינונית", לשוננו לעם ט (תשי"ח), עמ' 88-92
 רבין, תשנ"ט = ח' רבין, "גיוון סגנוני בגוף הסתמי במקרא", חקרי לשון, בעריכת מ' בר-אשר וב' דן, ירושלים תשנ"ט, עמ' 244-253

רוזן, תשנ"ב = ח"ב רוזן, "זוטות מהתגבשותה של העברית הישראלית", דברי המפגש השנתי השמיני של החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות, חיפה תשנ"ב, עמ' 33-39
 רשף, תשס"א = י' רשף, "על השימוש בצורות פועל מקראיות בזמר העברי", לשוננו סג (תשס"א), עמ' 107-129

רשף, תשס"ב = י' רשף, "בתשובה למכתבו מיום...": צורת הכבוד בלשונם של דוברי העברית בתל-אביב בתקופת המנדט", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, בעריכת ש' יזרעאל ומ' מנדלסון (תעודה, יח), תל-אביב תשס"ב, עמ' 299-328

רשף, תשס"ד = י' רשף, הזמר העברי בראשיתו: פרק בתולדות העברית החדשה, ירושלים תשס"ד

שורצולד, תשל"ט = א' שורצולד, "מה בין המשפט החסר למשפט הסתמי?", לשוננו לעם ל (תשל"ט), עמ' 15-21

שורצולד, תשס"ב = א' שורצולד, פרקים במורפולוגיה עברית, א-ד, תל-אביב תשס"ב

שפתנו תרפ"ז = שפתנו: עלון בהוצאת גדוד מגני השפה, תל-אביב כ"ז בסיוון תרפ"ז

שקד, תשמ"ז = ג' שקד, "סגנונה של הסיפורת בשנות ה-40 וה-50: מן היד אל הפה - הסיכוי והתברותו", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 473-489